

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Strategia Rozwoju Gminy Kluczewsko do 2020 roku

„Świątokrzyscy Liderzy Administracji – nowa jakość dla Mieszkańców”

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

SPIS TREŚCI

Zespół ds. aktualizacji strategii.....	3
Wstęp	4
1. Diagnoza stanu gminy	5
1.1. Przestrzeń i środowisko.....	5
1.1.1. Umieszczenie Gminy w województwie i kraju.....	5
1.1.2. Charakterystyka sieci osadniczej	6
1.1.3. Opis zasobów naturalnych	6
1.1.4. Opis zasobów kulturowych.....	7
1.2. Sfera społeczna.....	8
1.2.1. Demografia	8
1.2.2. Poziom wykształcenia.....	10
1.2.3. Rynek pracy	11
1.2.4. Pomoc społeczna	14
1.2.5. Kapitał społeczny	14
1.3. Sfera gospodarcza	17
1.3.1. Przedsiębiorczość	17
1.3.2. Rolnictwo.....	20
1.3.3. Turystyka	21
1.3.4. Główni pracodawcy	22
1.4. Infrastruktura techniczna	22
1.4.1. Komunikacja	23
1.4.2. Ochrona środowiska.....	24
1.4.3. Energetyka i komunikacja.....	25
1.5. Infrastruktura społeczna	25
1.5.1. Oświata.....	26
1.5.2. Sport i rekreacja	27

1.5.3.	Instytucje kultury i uczestnictwo w kulturze	29
1.5.4.	Ochrona zdrowia i opieka społeczna	31
1.6.	Zarządzanie.....	33
1.6.1.	Działalność samorządu i sprawność organizacyjna	33
1.6.2.	Analiza budżetu gminy	34
1.6.3.	Planowanie strategiczne i promocja Gminy	37
2.	Analiza SWOT	39
2.1.	Mocne strony	39
2.2.	Słabe strony	39
2.3.	Szanse	40
2.4.	Zagrożenia	40
3.	Wizja i misja gminy	40
3.1.	Wizja gminy Kluczewsko.....	40
3.2.	Misja gminy Kluczewsko.....	41
4.	Analiza celów i kierunki działań.....	41
4.1.	Cele strategiczne i operacyjne.....	41
4.2.	Kierunki działań	43
4.3.	Zgodność celów z nadrzędnymi dokumentami strategicznymi.....	45
4.3.1.	Międzynarodowe dokumenty strategiczne.....	45
4.3.2.	Krajowe dokumenty strategiczne.....	46
4.3.3.	Regionalne dokumenty strategiczne	48
4.3.4.	Lokalne dokumenty strategiczne.....	49
	Spis ilustracji	51
	Bibliografia.....	52

ZESPÓŁ DS. AKTUALIZACJI STRATEGII

Grupa Inwestycje-Gospodarka	
Renata Jachna	Stanowisko ds. promocji w Urzędzie Gminy Kluczewsko
Andrzej Jaśkiewicz	Sekretarz Gminy Kluczewsko
Monika Mucha	Pracownik Centrum Informacji Turystycznej w Kluczewsku
Leszek Wasela	Kierownik projektów w Urzędzie Gminy Kluczewsko
Grażyna Wojciechowska	Księgowa w Urzędzie Gminy Kluczewsko
Grupa Środowisko-Infrastruktura komunalna	
Ryszard Karolczyk	Pracownik Referatu Infrastruktury Rolnictwa i Ochrony Środowiska Urzędu Gminy Kluczewsko
Krzysztof Ławiński	Kierownik Komunalnego Usługowego Zakładu Gospodarczego
Roman Nowak	Kierownik Referatu Infrastruktury Rolnictwa i Ochrony Środowiska Urzędu Gminy Kluczewsko
Wojciech Prokop	Pracownik Referatu Infrastruktury Rolnictwa i Ochrony Środowiska Urzędu Gminy kluczewsko
Grupa Problemy Społeczne	
Bożena Ławińska	Główna Księgowa Gminnego Ośrodka Zdrowia, Radna Gminy Kluczewsko
Zdzisława Płonkiewicz	Kierownik Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej
Monika Zaborska	Główna Księgowa Szkół Gminy Kluczewsko
Jacek Zięba	Dyrektor Gimnazjum w Kluczewsku
Przedstawiciele Mieszkańców	
Elżbieta Chuda	Radna Gminy Kluczewsko
Eugeniusz Lipiński	Radny Gminy Kluczewsko, sołtys Kolonii Bobrowskiej Woli
Jerzy Łączek	Radny Gminy Kluczewsko, sołtys Kluczewska
Henryk Pawlik	Radny Gminy Kluczewsko
Wanda Popczyk-Fiecek	Przewodnicząca Rady Gminy Kluczewsko
Lucja Rubik	Sołtys Kolonii Mrowiny
Monika Wyrwał	Sołtys Komornik
Eksperti zewnątrzni	
dr Marek Chrzanowski	Konsultacje w zakresie zarządzania strategicznego
Wojciech Kirejczyk	Analizy ilościowe
Joanna Korpikiewicz	Analizy jakościowe

Strategia Rozwoju Gminy Kluczewsko jest dokumentem mającym na celu ułatwienie sprawnego i efektywnego zarządzania Gminą, a także jasne wskazanie priorytetów w pracy Urzędu Gminy wskazanych przez Mieszkańców. W Strategii Rozwoju zostały określone najważniejsze cele do realizacji w perspektywie najbliższych kilku lat.

Długookresowy plan działania pozwala na prowadzenie spójnej, długofalowej polityki rozwoju, w taki sposób, aby pomiędzy poszczególnymi przedsięwzięciami występował efekt synergii oraz by wpływały one integrująco na Gminę oraz jej Mieszkańców. Celem Strategii jest systematyzacja przyszłych działań Urzędu Gminy, dlatego też dominują w niej zadania, które mogą zostać podjęte, a następnie zrealizowane przez władzę lokalną. Niekiedy w dokumencie wskazano istotne obszary wymagające zmian, ale wychodzące poza zakres obowiązków Gminy. Zabieg ten miał na celu realistyczne przedstawienie bieżącej sytuacji Mieszkańców. Należy jednak pamiętać, że Gmina nie zawsze ma możliwości oraz narzędzia by bezpośrednio reagować na pojawiające się wyzwania. W takich przypadkach jej rola ogranicza się do wspierania i zachęcania do działania innych podmiotów publicznych i prywatnych oraz organizacji pozarządowych.

Niniejszy dokument obejmuje okres do 2020 roku, co pozwala na wpisanie Strategii w dokumenty strategiczne na poziomie regionu, kraju oraz Unii Europejskiej. Zgodność z celami strategicznymi wyznaczonymi na wyższych szczeblach umożliwi sprawne pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych w unijnej perspektywie finansowej 2014-2020 oraz wspomże współpracę z innymi jednostkami samorządu terytorialnego – sąsiednimi gminami, powiatem oraz województwem.

Proces przygotowywania Strategii składał się z kilku faz. Pierwszym etapem była szczegółowa diagnoza aktualnego stanu Gminy, kiedy to analizie poddano uwarunkowania i czynniki kształtujące lokalną sytuację społeczno-gospodarczą. Celem diagnozy było przedstawienie dynamicznego bilansu cech Gminy Kluczewsko, identyfikacja jej głównych „przewag konkurencyjnych” oraz barier rozwojowych przedstawionych w formie analizy SWOT. Na podstawie wynikających z diagnozy i analizy SWOT wniosków sformułowano wizję i misję Gminy oraz główne kierunki działań rozwojowych.

Podczas przygotowywania strategii wykorzystano m.in. tzw. analizę *desk research*, wiedzę ekspertów i pracowników Urzędu Gminy oraz gminnych jednostek organizacyjnych, organizacji społecznych i pozarządowych oraz przedstawicieli Mieszkańców. Niezwykle ważnym elementem przygotowania dokumentu było także rozbudowane badanie ankietowe wśród osób zamieszkałych na terenie Gminy Kluczewsko. Ankiety dostarczyły wiarygodnej oceny poziomu życia i jakości oferowanych usług publicznych. Warto podkreślić, że także przedstawione w Strategii cele wynikają z oczekiwań Mieszkańców.

1. DIAGNOZA STANU GMINY

Proces diagnozy sytuacji w gminie Kluczewsko obejmował analizę oficjalnych źródeł danych, takich jak dokumenty strategiczne na poziomie województwa, powiatu i gminy, bazy danych i raporty Głównego Urzędu Statystycznego czy sprawozdania jednostek organizacyjnych gminy, a także innych ogólnodostępnych informacji. Kolejnym etapem były spotkania warsztatowe członków Zespołu ds. aktualizacji Strategii Rozwoju Gminy Kluczewsko do 2020 roku, w trakcie których zdefiniowano najważniejsze problemy i wyzwania rozwojowe dla gminy. Trzecim etapem było badanie ankietowe przeprowadzone wśród mieszkańców gminy w marcu 2014 roku. Z bazy PESEL wylosowano próbę 500 mieszkańców i do nich skierowano tradycyjną ankietę papierową. Oprócz tego zachęcano wszystkich mieszkańców gminy do wypełnienia ankiety w formie elektronicznej, zamieszczonej na stronie internetowej Urzędu Gminy. Informacje zebrane od pracowników Urzędu Gminy i wszystkich mieszkańców pozwoliły określić słabe i mocne strony gminy (przedstawione w rozdziale 2. Analiza SWOT) oraz sformułować cele strategiczne i operacyjne oraz kierunki przyszłych działań zarządu gminy.

Diagnoza obejmuje sześć głównych obszarów tematycznych:

- Przestrzeń i środowisko
- Sfera społeczna
- Sfera gospodarcza
- Infrastruktura techniczna
- Infrastruktura społeczna
- Zarządzanie.

Należy jednak podkreślić, że skupiono się przede wszystkim na zadaniach gminy, określonych w ustawie o samorządzie gminnym¹, które władze gminy są zobowiązane wypełniać, i na które mogą przeznaczyć środki z budżetu.

1.1. PRZESTRZEŃ I ŚRODOWISKO

Uwarunkowania przestrzenne, bogactwa naturalne i historyczne bardzo często determinują potencjał gminy, kierunki jej rozwoju i cechy społeczności lokalnej. Niestety, wiele z tych czynników pozostaje poza wpływem władz gminy i mieszkańców, których zadaniem jest głównie dbanie o spuściznę wcześniejszych pokoleń i jej zrównoważone wykorzystywanie.

1.1.1. UMIEJSCOWIENIE GMINY W WOJEWÓDZTWIE I KRAJU

Gmina Kluczewsko jest gminą wiejską położoną w powiecie włoszczowskim w województwie świętokrzyskim, przy granicy z województwem łódzkim. Sąsiaduje z gminami Krasocin, Przedbórz, Wielgomłyny, Włoszczowa oraz Żytno. Zachodnia granica gminy pokrywa się z ciekami rzeki Pilicy. Przez gminę przebiega droga wojewódzka nr 742 (Przygłów – Łęczno – Ręčno – Włoszczowa - Nagłowice), jest to jedyna droga na terenie gminy o znaczeniu ponadlokalnym, ok. 5 km na północ od granicy gminy trasa ta krzyżuje się z drogą krajową nr 42 (Namysłów – Kluczbork – Praszka – Rudniki –

¹ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. 1990 nr 16 poz. 95, z późn. zm.

Działoszyn – Pajęczno – Nowa Brzeźnica – Radomsko – Przedbórz – Ruda Maleniecka – Końskie – Skarżysko Kamienna – Rudnik).

Obszar gminy Kluczewsko to 137 km². Połowę terenu gminy stanowią użytki rolne (36% grunty orne, 9% łąki, 5% pastwiska), a 44% pokrywa las (średnio w województwie 28%, w kraju 29%).

Przez teren gminy przebiega pasmo Przedborsko-Małogoskie będące początkiem Gór Świętokrzyskich. Najwyższy punkt na terenie gminy znajduje się na wysokości 351 m n.p.m. Około 5 km od granicy gminy znajduje się góra „Fajna Ryba” należąca do Korony Gór Świętokrzyskich, której obecność zwiększa atrakcyjność turystyczną gminy.

W latach 1975-1998 gmina Kluczewsko była jedyną gminą z obecnego powiatu włoszczowskiego należącą do województwa piotrkowskiego, czego skutkiem jest brak silnych powiązań z pozostałymi gminami powiatu. Powiązania takie pomagają w realizacji wspólnych przedsięwzięć.

1.1.2. CHARAKTERYSTYKA SIECI OSADNICZEJ

W skład gminy wchodzi 31 miejscowości w ramach 26 sołectw oraz jednego osiedla mieszkaniowego w Kluczewsku. Największe skupiska ludności leżą przy głównej arterii komunikacyjnej w gminie (drodze wojewódzkiej nr 742) i są to sołectwa Kluczewsko, Pilczyca, Stanowiska, Dobromierz i Rączki (powyżej 300 mieszkańców), najmniejszą miejscowością jest Praczka, w której mieszka jedynie 37 osób².

1.1.3. OPIS ZASOBÓW NATURALNYCH

Gmina położona jest w niecce włoszczowskiej, w dolinie rzeki Pilicy. Przez teren gminy przepływają liczne ciek wodne, m.in. rzeka Czarna Włoszczowska (będąca prawobrzeżnym dopływem Pilicy). Ponadto w miejscowości Pilczyca znajduje się zalew.

Rysunek 1. Rzeka Pilica przepływająca przez gminę Kluczewsko

Źródło: Urząd Gminy Kluczewsko.

---

² Stan ludności na dzień 31.12.2013 roku.

Na terenie gminy wyznaczone zostały różnorodne formy ochrony przyrody. Do najważniejszych zaliczyć należy dwa obszary znajdujące się w sieci Natura 2000 – Ostoja Przedborska (PLH260004) oraz Dolina Górnej Pilicy (PLH260018), oba objęte specjalną ochroną siedlisk. Ostoja Przedborska, ma na celu utrzymanie dobrze zachowanych kompleksów wilgotnych i podmokłych łąk oraz torfowisk. Na terenie tego obszaru w gminie Kluczewsko znajdują się ponadto 2 rezerваты przyrody – Bukowa Góra i Murawy Dobromierskie. Dolina Górnej Pilicy, należąca do jednego z większych ciągów ekologicznych w naturalnych dolinach rzecznych w Polsce, chroni zbiorowiska łąkowe, lasy łąkowe, bory bagienne i chrobotkowe.³ Dodatkową formą ochrony przyrody jest Przedborski Park Krajobrazowy, który wraz z otuliną obejmuje aż 75% powierzchni gminy. Ponadto, na terenie gminy znajduje się 14 pomników przyrody (w Brześciu, Ciemiętnikach, Dobromierzu, Januszewicach, Kluczewsku, Kolonii Mrowinie, Rączkach i Stanowiskach). Niezanieczyszczone środowisko, różnorodna rzeźba terenu oraz przepływające rzeki to główne atuty turystyczne gminy.

Na terenie gminy znajdują się 4 niewielkie złoża kruszyw naturalnych – Pilczyca, Jakubowice, Jakubowice I oraz Rzewuszyce.

1.1.4. OPIS ZASOBÓW KULTUROWYCH

W gminie Kluczewsko znajduje się wiele wartych uwagi zabytków. Są to m. in.:

- kościół pw. św. Wawrzyńca o późnobarokowym charakterze w Kluczewsku;
- kościół podwyższenia krzyża świętego w Januszewicach (przekształcony z kaplicy z 1900 r.);
- kościół św. Jakuba Apostoła w Stanowiskach (wielokrotnie przebudowywany, niektóre części budowli sięgają najprawdopodobniej XV w.);
- wozownia w Kluczewsku z I poł. XIX w. (pierwotnie spichlerz), w stylu romantycznego neogotyku (zdj. poniżej);
- ruiny zboru ariańskiego z XVII w. w Łapczynej Woli;
- przydrożne kapliczki;
- kaplica cmentarna w Kopruszy;
- rządcówka z I poł. XIX w. w Kluczewsku;
- zabytkowe parki podworskie.

Zabytki te stanowią atrakcje turystyczne na skalę lokalną.

---

³ Informacje ze strony <http://www.natura2000.tbop.org.pl>, dostęp z dn. 10.03.2014

Rysunek 2. Wozownia w Kluczewsku

Źródło: Urząd Gminy Kluczewsko.

1.2. SFERA SPOŁECZNA

Sfera społeczna obejmuje takie czynniki jak zmiany demograficzne, sytuacja na lokalnym rynku pracy, główne problemy społeczne czy aktywność społeczna i kulturalna mieszkańców gminy. Aspekty te mają duże znaczenie dla potencjału rozwojowego gminy, zarówno w bliskiej, jak i w dalekiej, kilkunasto-, a nawet kilkudziesięcioletniej perspektywie.

1.2.1. DEMOGRAFIA

Czynniki demograficzne, takie jak liczba ludności, struktura wiekowa oraz procesy migracyjne mają - w długiej perspektywie - bardzo ważne znaczenie dla sytuacji społeczno-gospodarczej gminy. Analizując dostępne dane statystyczne (pochodzące przede wszystkim z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego) należy pamiętać, że ilustrują one oficjalny stan ludności i bazują w dużym stopniu na rejestrze meldunkowym. W ostatnich latach, wraz ze wzrostem mobilności społeczeństwa polskiego, częstym zjawiskiem są zmiany miejsca zamieszkania bez zmiany meldunku,

dlatego dane te mogą w pewnej mierze odbiegać od rzeczywistości. Skalę rozbieżności można przybliżyć wykorzystując dane zebrane na potrzeby gminnego systemu odbioru odpadów. Liczba faktycznych mieszkańców wyniosła około 4600 osób, zaś oficjalna liczba mieszkańców podawana przez GUS - 5265 osób.

LICZBA LUDNOŚCI

Według danych GUS liczba zameldowanych mieszkańców gminy Kluczewsko w 2012 roku wynosiła 5265 osób, co stanowiło 11,3% łącznej liczby ludności powiatu włoszczowskiego.

PRZYROST NATURALNY

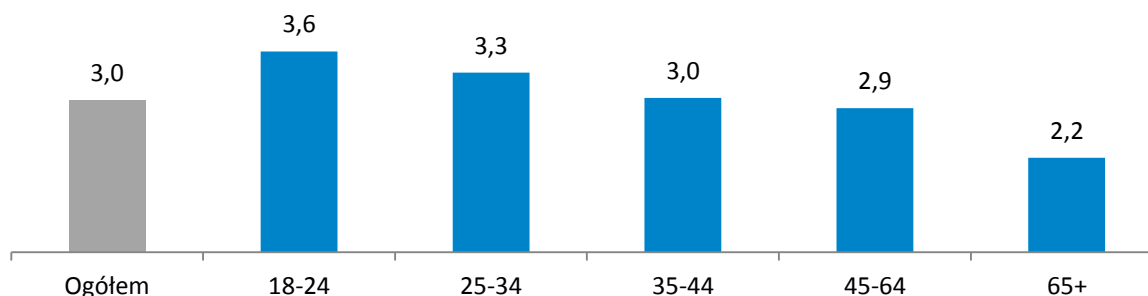
W latach 2004-2012 urodzeń żywych na terenie gminy było 480, co przy 513 zgonach skutkuje ujemnym przyrostem naturalnym na poziomie -0,6% w analizowanym okresie.

MIGRACJE

Według danych GUS, w latach 2004-2012 na terenie gminy zameldowało się 393 nowych mieszkańców (ponad połowa z miast, osiem osób z zagranicy, pozostali ze wsi), zaś wymeldowało się 410 osób (ponad połowa do miast). W efekcie rejestrowanych migracji liczba mieszkańców gminy spadła w tym okresie o 17 osób.

O chęć wyprowadzenia się z gminy Kluczewsko spytano w ankiecie mieszkańców gminy. Respondenci proszeni byli o udzielenie odpowiedzi na pytanie: „Czy, gdyby miał Pan/miała Pani taką możliwość, to czy chciałby Pan/chciałaby Pani wyprowadzić się gdzieś indziej - zamieszkać w innym miejscu, poza tą gminą?” w skali pięciostopniowej, gdzie 1 oznaczało „zdecydowanie nie”, a 5 „zdecydowanie tak”. Średnia udzielonych odpowiedzi to 3,0. Na poniższym wykresie widać, że najczęściej odpowiedzi świadczących o chęci emigracji udzielili ludzie młodzi, jednocześnie najbardziej mobilni. Zachęcenie młodych mieszkańców do większej identyfikacji z gminą i pozostania w niej jest jednym z największych wyzwań dla całej społeczności gminy Kluczewsko.

Rysunek 3. Wyniki ankiety: chęć emigracji z gminy Kluczewsko i zamieszkania gdzie indziej (2014)

Pięciostopniowa skala odpowiedzi: 1 - zdecydowanie nie, 5 - zdecydowanie tak.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

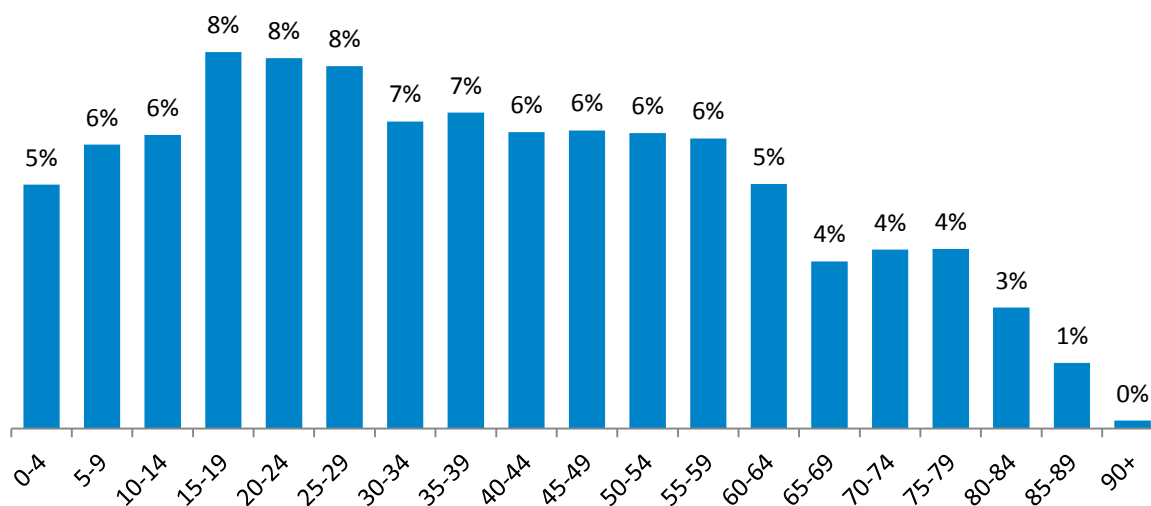
GĘSTOŚĆ ZALUDNIENIA

Przy tak dużej powierzchni gminy, gęstość zaludnienia jest znacznie niższa niż przeciętnie w kraju i wynosi 38 osób/km² (przy średniej krajowej 123). Niesie to ważne konsekwencje społeczne i gospodarcze dla mieszkańców gminy.

STRUKTURA WIEKOWA

Struktura wiekowa społeczności gminy Kluczewsko jest stosunkowo korzystna. Co czwarty mieszkaniec gminy nie ukończył jeszcze 20 lat, zaś 29% ludności stanowią osoby w wieku 20-39 lat, co przy właściwie prowadzonej polityce prorodzinnej może skutkować dużą liczbą urodzeń w najbliższych latach.

Rysunek 4. Struktura wiekowa ludności gminy Kluczewsko (2011)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Narodowy Spis Powszechny 2011).

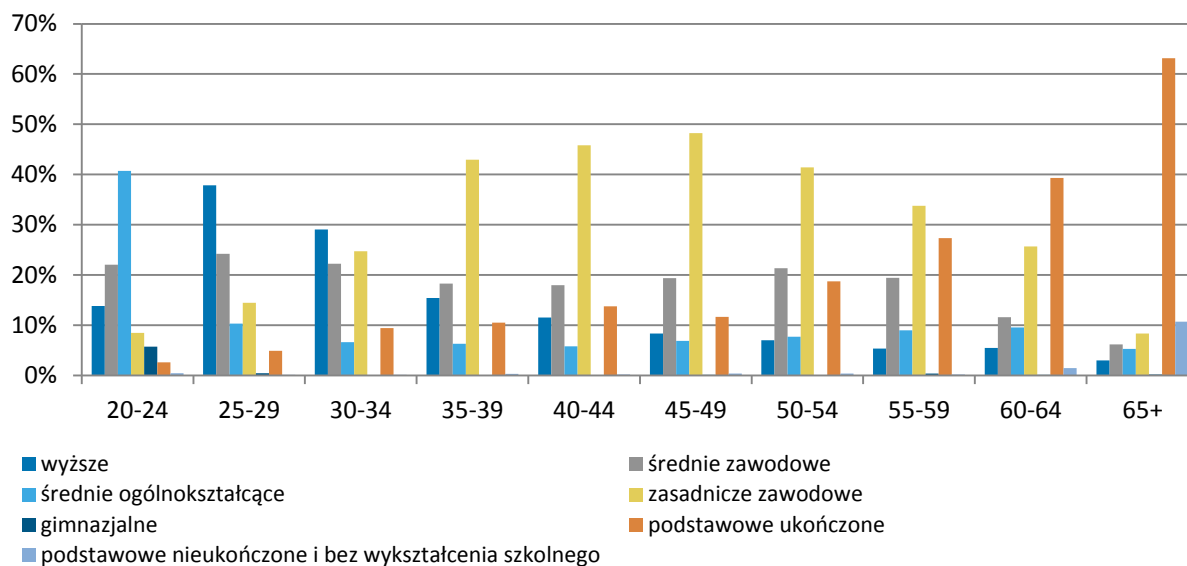
Wskaźnik obciążenia demograficznego (liczony jako liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym) obliczony dla gminy Kluczewsko wynosi 63,3 czyli stosunkowo dużo na tle kraju (56,6). Jest to jednak spowodowane dużym udziałem dzieci i młodzieży w lokalnej społeczności.

1.2.2. POZIOM WYKSZTAŁCENIA

Najbardziej rzetelne i aktualne dane o strukturze wykształcenia ludności pochodzą z Narodowego Spisu Powszechnego przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny w 2011 roku. Niestety, dane dostępne są tylko na poziomie powiatu. Z poniższego wykresu, na którym przedstawiono poziom wykształcenia w przedziałach wiekowych widać, że w społeczności powiatu włoszczowskiego można wyodrębnić ze względu na dominujące wykształcenie 3 grupy. Najstarszą stanowią osoby w wieku 60 i więcej lat, wśród których dominuje wykształcenie podstawowe. Większość mieszkańców w wieku 35-59 lat ukończyła zasadniczą szkołę zawodową. W najmłodszej grupie, 25-34 lat dominuje

wykształcenie wyższe. Duża liczba osób w wieku 20-24 lat z wykształceniem średnim ogólnokształcącym to osoby kontynuujące naukę na uczelniach.

Rysunek 5. Poziom wykształcenia mieszkańców powiatu włoszczowskiego w poszczególnych grupach wiekowych (2011)

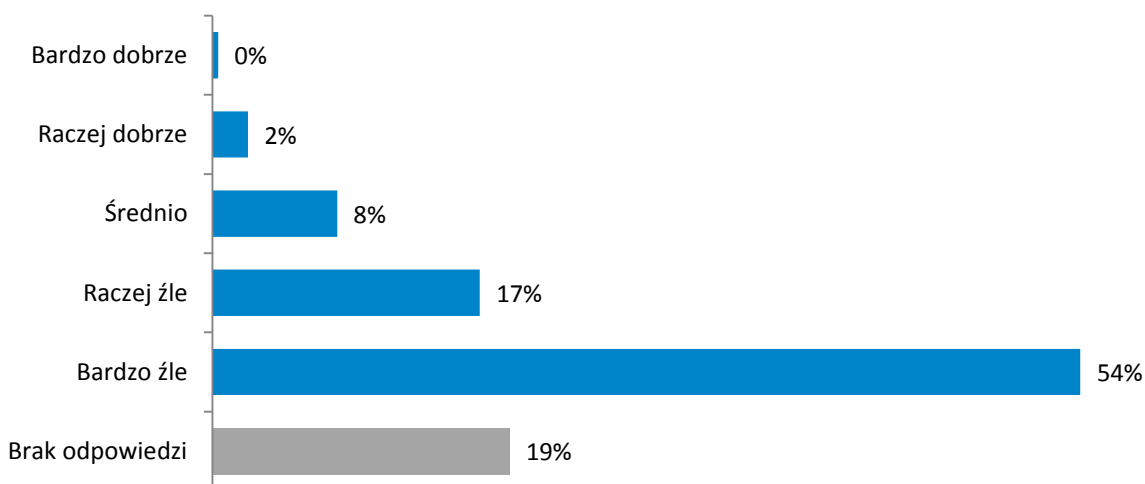

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Narodowy Spis Powszechny 2011).

1.2.3. RYNEK PRACY

Zła sytuacja na lokalnym rynku pracy jest wskazywana przez mieszkańców jako główny problem społeczności gminnej: w przeprowadzonej ankiecie wskazała go jedna trzecia badanych. Ponad połowa ankietowanych mieszkańców oceniła dostępność miejsc pracy bardzo źle. Sytuacja na rynku pracy ma daleko idące konsekwencje gospodarcze i społeczne.

Rysunek 6. Wyniki ankiety: dostępność miejsc pracy (2014)

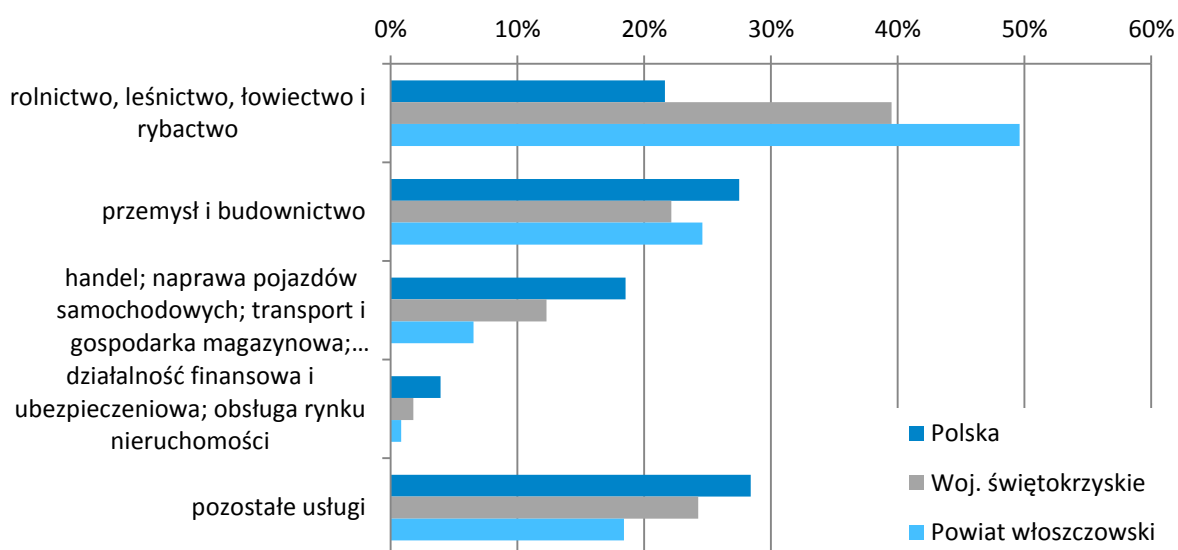
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

STRUKTURA ZATRUDNIENIA

Najbardziej dokładne i aktualne dane dotyczące struktury zatrudnienia obejmują cały powiat włoszczowski i dotyczą 2012 roku. Jak wskazują wyniki ankiety, co piąty mieszkaniec pracuje poza terenem gminy Kluczewsko (w grupie 18-34 lata jest to nawet dwukrotnie więcej), przede wszystkim we Włoszczowie. Dlatego analiza danych dla powiatu włoszczowskiego jest uzasadniona. Prezentowane dane nie obejmują mikroprzedsiębiorstw (do 9 osób zatrudnionych) oraz niektórych instytucji (np. bezpieczeństwa publicznego). Uwzględniają natomiast indywidualne gospodarstwa rolnicze.

Co drugi pracujący mieszkaniec powiatu włoszczowskiego pracuje w sektorze rolniczym, zaś co czwarty w przemyśle i budownictwie. Pozostali znajdują zatrudnienie w sektorze usługowym.

Rysunek 7. Struktura rynku pracy według liczby zatrudnionych (2012)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Bank Danych Lokalnych).

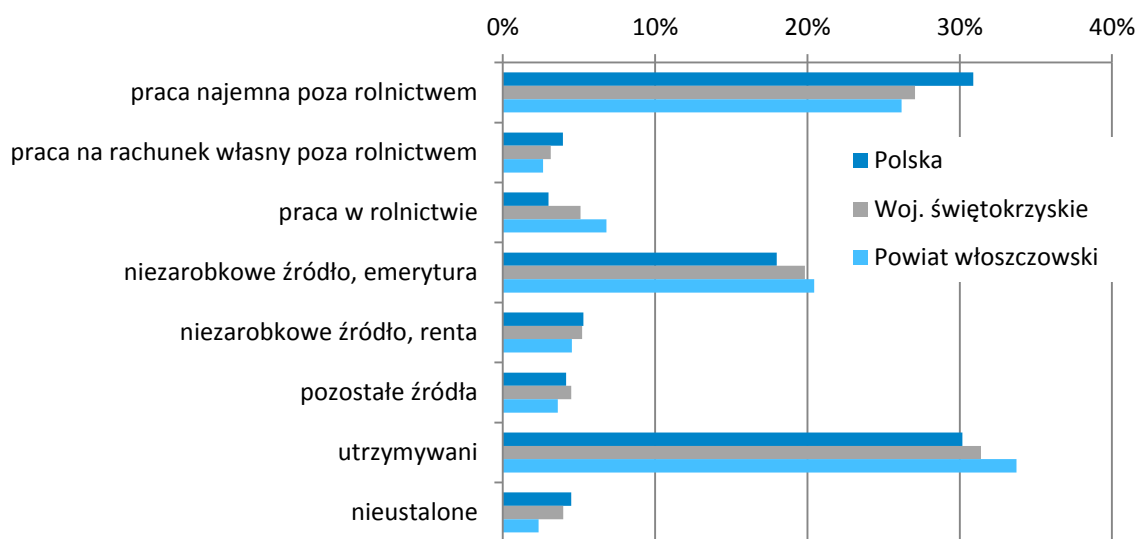
POZIOM BEZROBOCIA

Stopa bezrobocia rejestrowanego w powiecie włoszczowskim, pomimo spadku w ostatnich 10 latach nadal jest stosunkowo wysoka (w 2012 roku wynosiła 14,3%). Liczba zarejestrowanych bezrobotnych mieszkających na terenie gminy wynosiła w 2012 roku 370 osób i była znacznie niższa niż w 2004 roku (614). Ponad połowa bezrobotnych (205 osób) pozostaje bez pracy długotrwale. Udział bezrobotnych w łącznej liczbie mieszkańców w wieku produkcyjnym wynosił 11,5% i był wyższy niż w powiecie i województwie. Według danych Powiatowego Urzędu Pracy we Włoszczowie, 60% zarejestrowanych w powiecie bezrobotnych pozostaje długotrwale bez pracy, a około jedna trzecia nie ma żadnych kwalifikacji zawodowych. Według danych GOPS, spośród 370 bezrobotnych, 205 osób pozostaje długotrwale bez zatrudnienia, a tylko 35 osób ma prawo do zasiłku. Problem bezrobocia niesie dalsze konsekwencje społeczne dla osób bezrobotnych i ich rodzin.

ŹRÓDŁA UTRZYMANIA

Najbardziej aktualne dane dotyczące budżetów gospodarstw domowych pochodzą z Narodowego Spisu Powszechnego (tylko poziom powiatu). Jak widać na poniższym wykresie, na tle kraju i województwa, mieszkańcy powiatu włoszczowskiego znacznie częściej utrzymują się z pracy w rolnictwie niż z pracy najemnej poza rolnictwem. Więcej jest też osób utrzymujących się ze świadczeń społecznych: emerytury, renty lub zasiłków. Kategoria „utrzymywani” obejmuje przede wszystkim dzieci i młodzież (co czwarty mieszkaniec gminy nie ukończył jeszcze 20 lat).

Rysunek 8. Główne źródła utrzymania Polaków (2011)

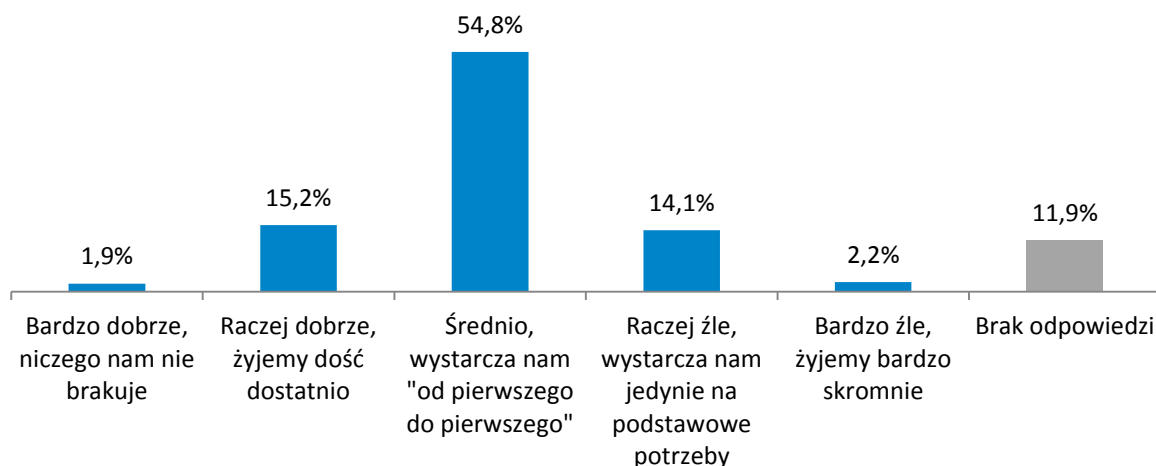
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Narodowy Spis Powszechny 2011).

DOCHODY GOSPODARSTW DOMOWYCH

Przeciętne wynagrodzenie w powiecie włoszczowskim wynosiło w 2012 roku 3260 PLN (87,1% średniej krajowej) i było wyższe niż w województwie (86,8% średniej krajowej). Należy jednak zaznaczyć, że dane te nie obejmują przedsiębiorstw zatrudniających poniżej 10 osób (a takie mikroprzedsiębiorstwa stanowią zdecydowaną większość). Średnią zawyżają również zarobki mieszkańców miasta powiatowego - na wsi są one niższe.

Sami mieszkańcy, poproszeni o ocenę swojej sytuacji materialnej oceniają ją przeciętnie: ponad połowie „wystarcza od pierwszego do pierwszego”.

Rysunek 9. Wyniki ankiety: ocena własnej sytuacji materialnej mieszkańców (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

1.2.4. POMOC SPOŁECZNA⁴

Zadania gminy z zakresu pomocy społecznej realizuje Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, zatrudniający 3 osoby. W 2013 roku świadczenia przyznano 325 osobom w 156 rodzinach (łącznie liczba członków rodzin objętych wsparciem to 651 osoby). To mniej niż 5 lat wcześniej, kiedy świadczenie przyznano 353 osobom w 152 rodzinach (łącznie z członkami rodzin - 694 osobom). łącznie z członkami rodzin wsparciem objętych jest około 12% ludności gminy, co jest wynikiem podobnym do średniej krajowej w gminach wiejskich. Rosną jednak wydatki na świadczenia: w 2008 roku kwota świadczeń wynosiła ponad 130 tys. PLN, w 2013 roku już ponad 190 tys. PLN.

Najczęstszymi powodami trudnej sytuacji życiowej w gminie są⁵: ubóstwo (97), bezrobocie (88), długotrwała lub ciężka choroba (82), niepełnosprawność (48), wielodzietność (41).

Spośród 325 osób, którym przyznano świadczenia, ponad dwie trzecie (224) to dzieci i młodzież uczestniczące w programie dożywiania. 98 osób korzystało ze świadczeń pieniężnych. Z zasiłków trwałych korzysta 15 mieszkańców gminy, zaś z okresowych 21 (w tym 16 z powodu bezrobocia). W 2013 roku gmina ponosiła odpłatność za pobyt 3 mieszkańców w domu pomocy społecznej (poza terenem gminy). Na terenie gminy 9 osób było objętych kontraktami socjalnymi.

1.2.5. KAPITAŁ SPOŁECZNY

Nawet najbardziej aktywne władze gminy niewiele mogą zdziałać bez zaangażowania wspólnoty mieszkańców w rozwój gminy. Dlatego tak ważny jest kapitał społeczny: zainteresowanie i zaangażowanie mieszkańców we wspólne sprawy społeczności gminnej. W związku z coraz

⁴ Rozdział opracowano na podstawie „Sprawozdań rocznych z udzielonych świadczeń pomocy społecznej” (MPIPS-03) za lata 2008 i 2013 oraz „Oceny zasobów pomocy społecznej na rok 2012 dla gminy Kluczewsko”

⁵ W nawiasach podano liczbę rodzin dotkniętych danym problemem w 2013 roku.

dynamiczniej restrukturyzującą się gospodarką, coraz większą konkurencją na rynku pracy, a także rosnącą długością życia ludności, na znaczeniu zyskuje kształcenie ustawiczne. Koncepcja nauki przez całe życie (ang. *Life Long Learning*) jest wspierana przez instytucje krajowe i Unii Europejskiej, co pozwala uzyskać zewnętrzne finansowanie kursów i szkoleń dla dorosłych mieszkańców gminy.

ORGANIZACJE POZARZĄDOWE

Zaangażowanie społeczne mieszkańców gminy kształtuje się na zdecydowanie wyższym poziomie niż w ogólnopolskich statystykach. Liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 10 tys. ludności wyniosła 34, dla porównania w województwie wskaźnik ten wynosi 28, a w kraju 30. Niemal 19% ankietowanych mieszkańców gminy działa w jakiejś (lokalnej lub ponadlokalnej) organizacji pozarządowej. Organizacje działające na terenie gminy Kluczewsko to:

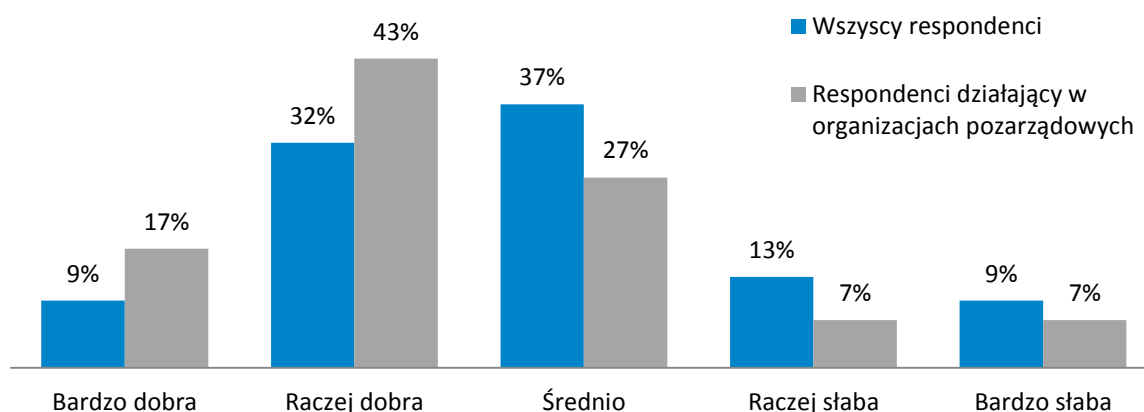
- 10 Jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej (w Bobrownikach, Ciemiętnikach, Dobromierzu, Januszewicach, Kluczewsku, Łąpczynej Woli, Pilczycy, Rączkach, Rzewuszykach i Stanowiskach);
- Gminny Klub Sportowy w Kluczewsku;
- Koło Sołtysów;
- Ludowy Uczniowski Klub Sportowy „Start” Dobromierz;
- Stowarzyszenie Gospodarstw Agroturystycznych „Wypoczynek” Związku Gmin Powiatu Włoszczowa z siedzibą w Kluczewsku;
- Stowarzyszenie Przyjaciół Dzieci i Młodzieży „Razem Pomagamy”;
- Stowarzyszenie Rozwoju Gminy Kluczewsko „Od Pomysłu Do Działania”;
- Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Januszewice;
- Stowarzyszenie Wiejskie Wsi Komorniki „Nad Czarną”;
- Uczniowski Klub Sportowy Kluczewsko SFINX
- Koło Gospodyń Wiejskich w Komparzowie (zespół ludowy „Ale Babki”).

OSP w Kluczewsku należy do Krajowego Systemu Ratownictwa Gaśniczego, a jednostka z Dobromierza stara się o przyłączenie do niego. Gmina pomaga jednostkom uzupełniać niezbędny sprzęt. Warto podkreślić rolę Ochotniczej Straży Pożarnej w aktywizacji społecznej mieszkańców. Przy jednostkach OSP w części działają miejscowości kluby i świetlice wiejskie, są to także miejsca spotkań mieszkańców.

Mieszkańcy pozytywnie oceniają współpracę samorządu gminnego z organizacjami społecznymi/pozarządowymi.

Rysunek 10. Wyniki ankiety: współpraca samorządu z organizacjami społecznymi i pozarządowymi

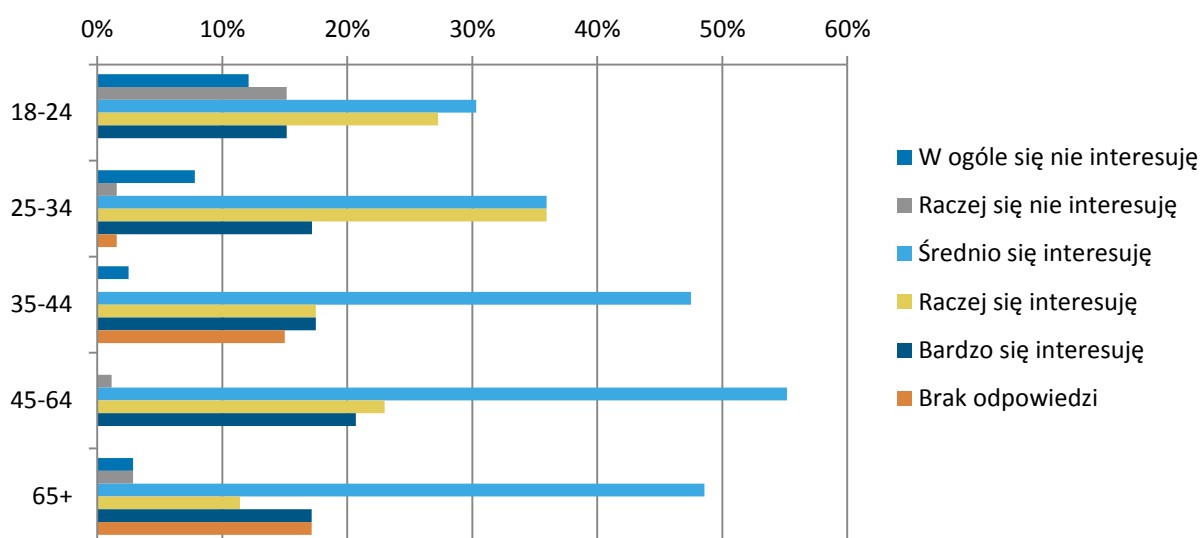
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

Warto zauważyć, że zdecydowanie lepiej współpraca ta jest oceniana przez osoby zaangażowane w działalność pozarządową niż łącznie przez wszystkich ankietowanych mieszkańców, co oznacza faktycznie wysoką jakość współpracy.

ZAANGAŻOWANIE W ŻYCIE GMINY

Mieszkańcy wykazują duże zainteresowanie sprawami gminy. Proszeni o ocenę własnego zainteresowania tym, co dzieje się na terenie gminy, ankietowani udzielili przeciętnej odpowiedzi 3,5 (gdzie 3 oznacza „średnio się interesuję”, a 4 „raczej się interesuję”). Szczególnie cieszy wysoki udział odpowiedzi pozytywnych w dwóch najniższych grupach wiekowych (do 35 lat). Szczegółowe wyniki w poszczególnych grupach wiekowych przedstawiono na poniższym wykresie.

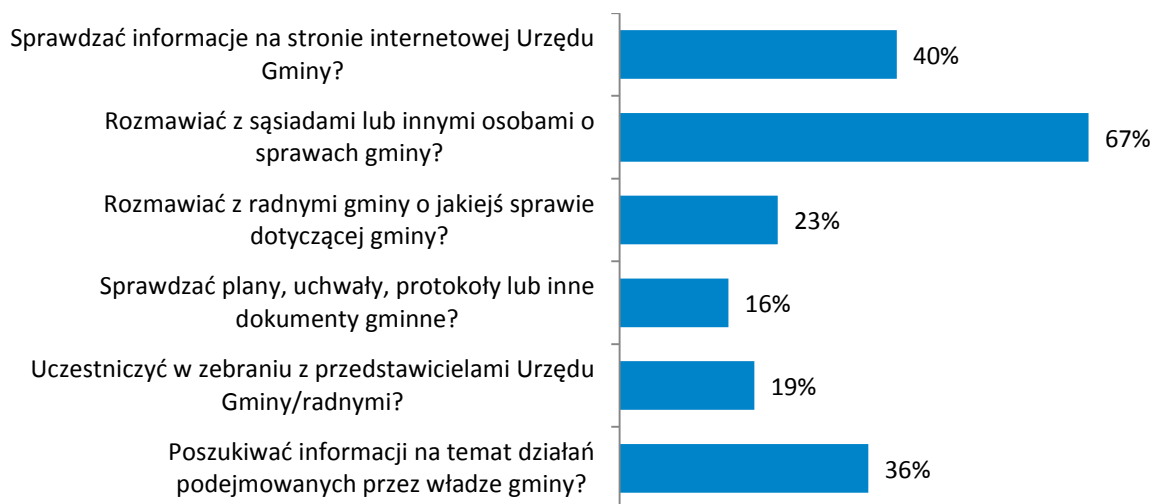
Rysunek 11. Wyniki ankiety: zainteresowanie mieszkańców sprawami gminy (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

Dwie trzecie mieszkańców rozmawia o sprawach gminy ze znajomymi, a duża część (40%) sprawdza informacje na stronie internetowej Urzędu Gminy. Co piąty ankietowany mieszkaniec rozmawia z radnymi lub uczestniczy w spotkaniach z przedstawicielami Urzędu Gminy - najczęściej są to osoby w wieku 45 lat i więcej.

Rysunek 12. Wyniki ankiety: zainteresowanie mieszkańców sprawami gminy (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

AKTYWNOŚĆ WYBORCZA

Aktywność wyborcza mieszkańców w gminie kształtuje się na poziomie podobnym do reszty kraju, z zaznaczeniem, że bardziej angażują mieszkańców sprawy lokalne niż ogólnokrajowe. W 2010 roku frekwencja w wyborach samorządowych wyniosła w gminie Kluczewsko 57,65% (średnio w powiecie 60,18, województwie 53,59, a w kraju 47,32%). W wyborach parlamentarnych w 2011 roku do urn poszło 41,55% mieszkańców uprawnionych do głosowania (w powiecie średnio poszło 41,91%, w województwie 43,74%, a w kraju 48,92%).

1.3. SFERA GOSPODARCZA

Czynniki gospodarcze, takie jak poziom przedsiębiorczości mieszkańców czy stan lokalnego rynku pracy, mają daleko idące skutki dla sytuacji społecznej w gminie. Należy pamiętać, że głównymi aktorami na gospodarczej scenie gminy są podmioty prywatne, a instytucje gminne mają ograniczoną możliwość wpływu i wsparcia w tym obszarze.

1.3.1. PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ

W gminie brak jest dużych zakładów produkcyjnych. Działające firmy to przede wszystkim małe, rodzinne zakłady usługowe i rzemieślnicze. Oprócz rolnictwa i usług dla lokalnej społeczności dużą rolę odgrywa działalność związana z wydobywaniem piasku i transportem materiałów budowlanych. Na terenie gminy, w Januszewicach i w Jakubowicach, działają dwie duże farmy drobiu - jednak obsługuje je stosunkowo niewielka liczba zatrudnionych.

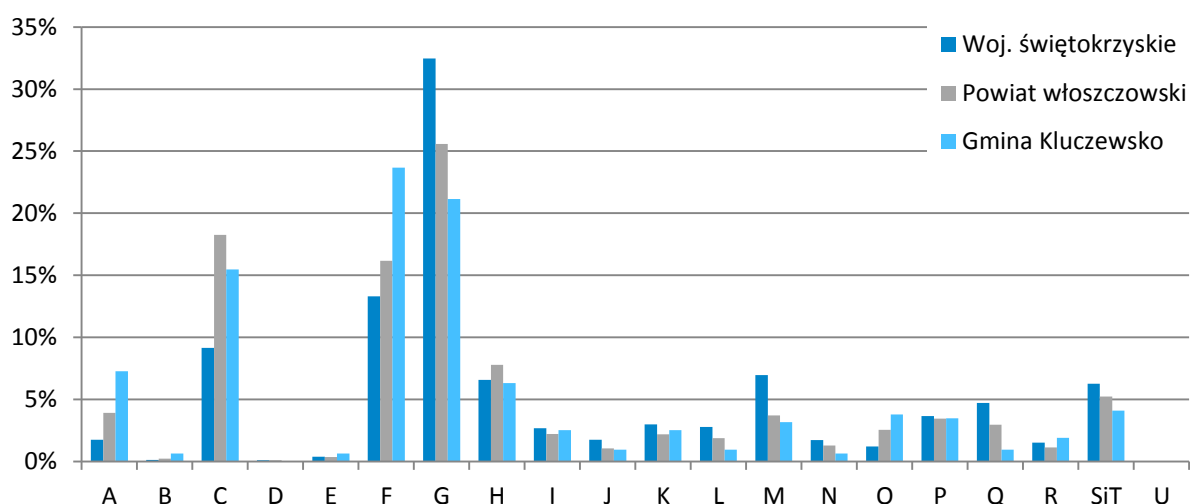
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ MIESZKAŃCÓW

Na terenie gminy zarejestrowanych było (na koniec 2012 roku) 317 podmiotów gospodarczych, co w przeliczeniu na 10 tysięcy mieszkańców daje wartość 602. To mniej niż w przeciętnie w powiecie (718) i kraju (1032). Przedsiębiorczość mierzy się również wskaźnikiem liczby osób prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym. Dla gminy Kluczewsko wskaźnik ten osiąga wartość 8,1 czyli mniej niż średnio w powiecie (9,2) i kraju (11,9).

LICZBA PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH

Spśród 317 zarejestrowanych na terenie gminy podmiotów gospodarczych najwięcej jest przedsiębiorstw budowlanych (sekcja F, 75 firm) i handlowych (sekcja G, 67 firm). Dużo jest podmiotów, których główną działalność klasyfikuje się w sekcji C - przetwórstwo przemysłowe - są to przede wszystkim rodzinne firmy rzemieślnicze. Sekcja A nie uwzględnia indywidualnych gospodarstw rolnych.

Rysunek 13. Struktura podmiotów gospodarczych według sekcji PKD (2012)

Objaśnienie symboli: A - rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo, B - górnictwo i wydobywanie, C - przetwórstwo przemysłowe, D - wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych, E - dostawa wody, gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją, F - budownictwo, G - handel hurtowy i detaliczny, naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle, H - transport i gospodarka magazynowa, I - działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi, J - informacja i komunikacja, K - działalność finansowa i ubezpieczeniowa, L - działalność związana z obsługą rynku nieruchomości, M - działalność profesjonalna, naukowa i techniczna, N - działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca, O - administracja publiczna i obrona narodowa, obowiązkowe zabezpieczenia społeczne, P - edukacja, Q - opieka zdrowotna i pomoc społeczna, R - działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją, S - pozostała działalność usługowa, T - gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników, U - organizacje i zespoły eksterytorialne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (REGON).

DZIAŁANIA GMINY WSPIERAJĄCE PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ

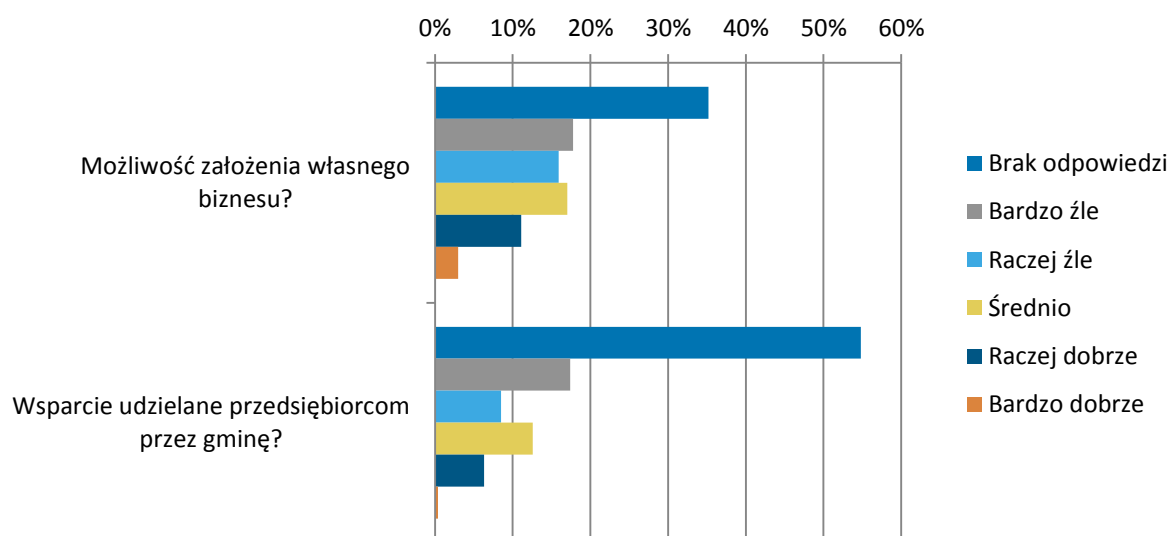
Ze względu na kluczowe znaczenie aktywności gospodarczej mieszkańców dla ich sytuacji nie tylko gospodarczej, ale w konsekwencji społecznej, gmina powinna priorytetowo traktować zadanie wspierania przedsiębiorczości. Do narzędzi, jakie może stosować gminy należy ustanawianie stawki podatków gminnych czy oferowanie wsparcia inwestorom (np. uzbrojenie terenu pod inwestycję). Niestety, gmina Kluczewsko jest w posiadaniu niewielkich powierzchni gruntu. Urząd Gminy może również wspierać przedsiębiorczość mieszkańców współorganizując spotkania informacyjne i szkolenia. Obecnie w gminie już odbywają się tego typu spotkania, np. w sprawie produkcji biomasy.

Ze względu na historyczną przynależność do innego województwa (w latach 1975-1998 gmina Kluczewsko, jako jedyna gmina powiatu włoszczowskiego przynależała administracyjnie do województwa piotrkowskiego) gmina charakteryzuje się stosunkowo słabymi powiązaniem z pozostałymi gminami powiatu. Powiązania takie są istotne dla efektywnego prowadzenia działalności gospodarczej.

Szansą dla rozwoju gminy może być otwarcie zakładu przetwórstwa spożywczego, który nie tylko skupowałby produkty od okolicznych rolników, ale przede wszystkim przyczyniłby się do powstania nowych miejsc pracy.

O możliwości prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz wsparcie udzielane przez gminę zapytano w ankiecie mieszkańców. Analizując uzyskane wyniki należy podkreślić, że duża część respondentów wstrzymała się od odpowiedzi, a wśród 270 mieszkańców, którzy wypełnili ankietę było tylko 12 przedsiębiorców. Na skali pięciostopniowej 1-5 (gdzie 1 oznacza „bardzo źle”, 5 oznacza „bardzo dobrze”), możliwość założenia własnego biznesu oceniono na 2,5, a wsparcie ze strony gminy na 2,2.

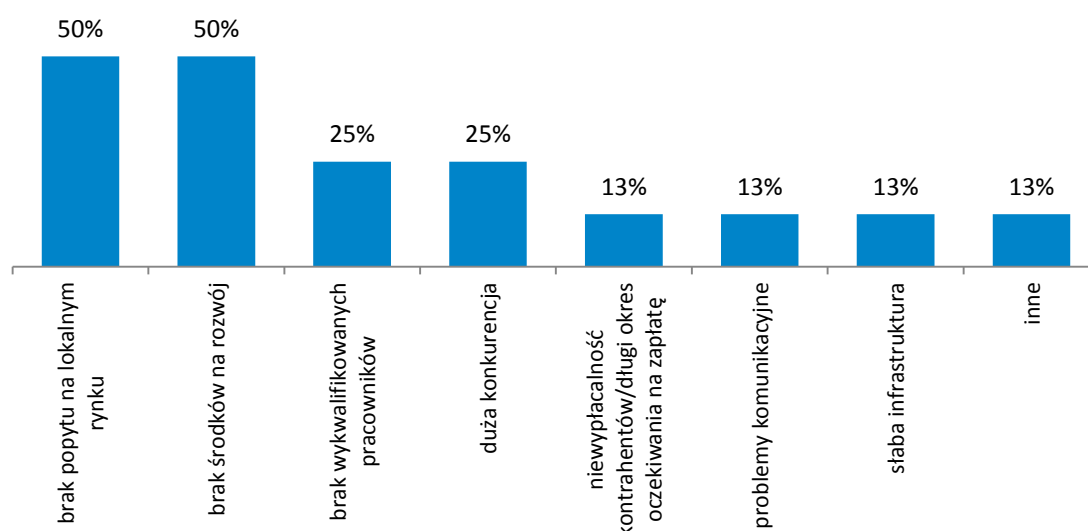
Rysunek 14. Wyniki ankiety: wsparcie przedsiębiorczości (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

W ramach prac nad Strategią przeprowadzono także ankietę wśród przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą na terenie gminy Kluczewsko. Osoby te zostały poproszone m.in. o wskazanie głównych barier w rozwoju przedsiębiorczości na terenie gminy.

Rysunek 15 Główne bariery przedsiębiorczości w gminie Kluczewsko

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Ogółem największymi problemami rozwoju firm na terenie gminy są przede wszystkim niewielki popyt na lokalnym rynku oraz brak środków finansowych na rozwój – kwestie te pojawiają się w ankietach od przedsiębiorców z różnych branż. Brak wykwalifikowanych pracowników jest utrudnieniem dla firm zajmujących się działalnością finansowo-księgową, natomiast duża konkurencja występuje w branży remontowo-budowlanej.

1.3.2. ROLNICTWO

Ze względu na niską jakość gleb produkcja rolnicza na terenie gminy jest ograniczona i relatywnie mniej efektywna niż pozostałych gminach wiejskich w powiecie. Wartość ogólnego wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej w gminie Kluczewsko, który oprócz jakości gleb uwzględnia również agroklimat, warunki wodne i rzeźbę terenu, wynosi 47,9 (przy średniej w powiecie 56,2). Udział gleb o klasie bonitacyjnej I-III (najlepszych w skali ośmiostopniowej) wynosi zaledwie 2,2% (średnio w powiecie 10,7%)⁶.

Według danych pochodzących z Powszechnego Spisu Rolnego przeprowadzonego w 2010 roku na terenie gminy było 955 gospodarstw rolnych (wszystkie oprócz jednego to gospodarstwa indywidualne), z czego 843 prowadziły działalność rolniczą. Pod względem liczby gospodarstw rolnych na 1000 mieszkańców, gmina osiąga wyższą wartość (181) niż przeciętnie gminy w powiecie włoszczowskim (141).

⁶ „Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Włoszczowskiego”, Włoszczowa 2004, s. 13.

Spółród gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, 44% dysponuje powierzchnią użytków rolnych od 1 do 5 ha, 36% od 5 do 10 ha. Co dziesiąte gospodarstwo liczy od 10 do 15 ha, zaś tylko co dwudzieste powyżej 15 ha użytków rolnych.

Wśród gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, w 86% uprawia się zboża (przede wszystkim podstawowe: pszenica, żyto, jęczmień, owies, pszenżyto), a w co drugim ziemniaki (52%). W 44% aktywnych gospodarstw rolnych hoduje się bydło, w co drugim drób (53%), w co piątym trzodę chlewną (19%). Jednak skala hodowli w większości gospodarstw jest niewielka. Wyjątkiem są fermy drobiu, m. in. w Jakubowicach i w Januszewicach, produkujące na skalę przemysłową.

Potencjalnym kierunkiem rozwoju gospodarczego gminy jest produkcja biomasy. W 2010 roku uprawy przemysłowe prowadziło 15 gospodarstw w gminie. Choć obecnie barierą rozwoju może być zbyt mała skala krajowego popytu na paliwo z biomasy, to ta branża będzie w nadchodzących latach rosła, głównie ze względu na przyjętą przez Komisję Europejską w 2010 roku strategię Europa 2020. Jednym z jej pięciu głównych celów jest zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii w całkowitym zużyciu energii do 20%⁷. W 2010 roku udział OZE (odnawialnych źródeł energii) w Polsce wynosił 9,5% przy planowanym poziomie docelowym 15% w 2020 roku⁸. W ślad za tak wysokim priorytetem tego obszaru gospodarki pójdzie dostępność finansowania inwestycji związanych z odnawialnymi źródłami energii. Według prognoz Instytutu Energii Odnawialnej, łączna kwota alokacji środków unijnych na OZE w perspektywie finansowej UE na lata 2014-2020 osiągnie poziom 2,3 mld EUR dla całej Polski, w tym 73,89 mln EUR dla województwa świętokrzyskiego (czyli niemal siedmiokrotnie więcej niż w perspektywie 2007-2013)⁹. Należy jednak zaznaczyć, że w nowej perspektywie finansowej przeważać będą formy finansowania o charakterze komercyjnym, zaś interwencje w postaci bezzwrotnej należeć będą do mniejszości¹⁰. W celu rozwoju tej branży rolnictwa konieczne jest zapewnienie wsparcia Urzędu Gminy dla rolników, przede wszystkim w zakresie informacji o nowych technologiach i dostępnych formach wsparcia finansowego. Urząd podejmuje takie działania (np. spotkania rolników w sprawie produkcji biomasy).

1.3.3. TURYSTYKA

Na terenie gminy Kluczewsko znajdują się nieliczne obiekty zabytkowe stanowiące atrakcję turystyczną: przede wszystkim kościoły parafialne w Kluczewsku, Januszewicach, Stanowiskach i Rączkach, ale również zabytkowa wozownia w Kluczewsku i ruiny zboru ariańskiego w Łapczynej Woli. Jednak główną atrakcją turystyczną przyciągającą przyjezdnych na wypoczynek są bogate,

---

⁷ Komisja Europejska, „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”, Bruksela 2010.

⁸ Komisja Europejska, „Renewable energy progress report”, Bruksela 27.03.2013.

⁹ Wiśniewski G. (red.) i inni, „Określenie potencjału energetycznego regionów Polski w zakresie odnawialnych źródeł energii - wnioski dla Regionalnych Programów Operacyjnych na okres programowania 2014-2020”, Instytut Energii Odnawialnej, Warszawa, grudzień 2011 oraz: prezentacja pod tym samym tytułem ze spotkania Dyrektorów Instytucji Zarządzających RPO w Białobrzegach, 12.07.2012.

¹⁰ Por. Protokół z posiedzenia Parlamentarnego Zespołu ds. Zielonej Gospodarki, Warszawa, 3.04.2013, wystąpienie Adama Rogowskiego, radcy Ministerstwa Gospodarki pt. „Fundusze unijne dla odnawialnych źródeł energii w nowej perspektywie finansowej”.

chronione obszary natury, m. in. rezerваты Bukowa Góra i Murawy Dobromierskie (szerzej opisane w rozdziale 1.1.3. Opis zasobów naturalnych). W miejscowości Pilczyca znajduje się zalew o potencjale rekreacyjnym. Dodatkową atrakcją turystyczną może stać się w przyszłości planowany zbiornik wodny. Inwestycja ta planowana jest wspólnie z sąsiednią gminą Krasocin, a zbiornik ma spełniać przede wszystkim funkcję retencyjną, jednakże właściwie zagospodarowany może stać się miejscem wypoczynku mieszkańców i turystów.

Okoliczną atrakcją jest także góra Fajna Ryba (347 m n.p.m.) znajdująca się w województwie łódzkim, około 5 km od granicy gminy Kluczewsko. Szczyt jest najwyższym wzniesieniem województwa łódzkiego i należy do korony Gór Świętokrzyskich, przez co odwiedzany jest przez wielu turystów zbierających odznaki górskie.

Według danych GUS, w 2012 roku w gminie zarejestrowanych było jedynie osiem podmiotów gospodarczych, których głównym rodzajem działalności było świadczenie usług związanych z zakwaterowaniem i gastronomią. Oprócz tego w ostatnich latach kilku rolników otworzyło działalność agroturystyczną - oprócz wypoczynku z dala od zgiełku miejskiego, turyści mogą aktywnie spędzać czas ciesząc się jazdą konną, spływem kajakowym Pilicą czy uprawianiem Nordic Walking. Przy Urzędzie Gminy działa Centrum Informacji Turystycznej, które prowadzi działalność promującą turystykę w gminie.

Na terenie gminy nie ma dużych obiektów infrastruktury turystycznej - dotyczy to zarówno bazy noclegowej, jak i gastronomicznej. Działalność prowadzi około 8 gospodarstw agroturystycznych, a w pobliżu rzeki Pilicy usytuowana jest stacja harcerska Biały Brzeg przyjmująca w sezonie turystycznym dużo grup zorganizowanych. Do atrakcji oferowanych przez te obiekty zaliczyć można, oprócz pobliskiego kąpieliska, naukę tkactwa artystycznego, mini zoo oraz wyrób domowych wędlin. Dane kontaktowe przydatne dla turystów zbiera i publikuje na swojej stronie internetowej Centrum Informacji Turystycznej Gminy Kluczewsko¹¹. Aby zachęcić szerszą grupę potencjalnych turystów do odwiedzenia gminy, warto poszerzyć kierowaną do nich ofertę, szczególnie dotyczy to bazy noclegowej i gastronomicznej

---

1.3.4. GŁÓWNI PRACODAWCY

Na terenie gminy nie ma dużych zakładów pracy. Największym pracodawcą jest Urząd Gminy i jego jednostki organizacyjne (przede wszystkim szkoły). Stosunkowo dużo miejsc pracy tworzą działające w gminie przedsiębiorstwa transportowe i wydobywcze (piaskownie). Poza tym w gminie dominują indywidualne gospodarstwa rolne i małe zakłady usługowe.

1.4. INFRASTRUKTURA TECHNICZNA

Podstawą rozwoju jednostek samorządu terytorialnego jest dobrze rozbudowana infrastruktura techniczna i media. Jest to element niezbędny zarówno dla rozwoju osadnictwa, jak i działalności przedsiębiorstw. Składa się na niego infrastruktura komunikacyjna, wodociągowa, sanitacyjna, energetyczna oraz telekomunikacyjna.

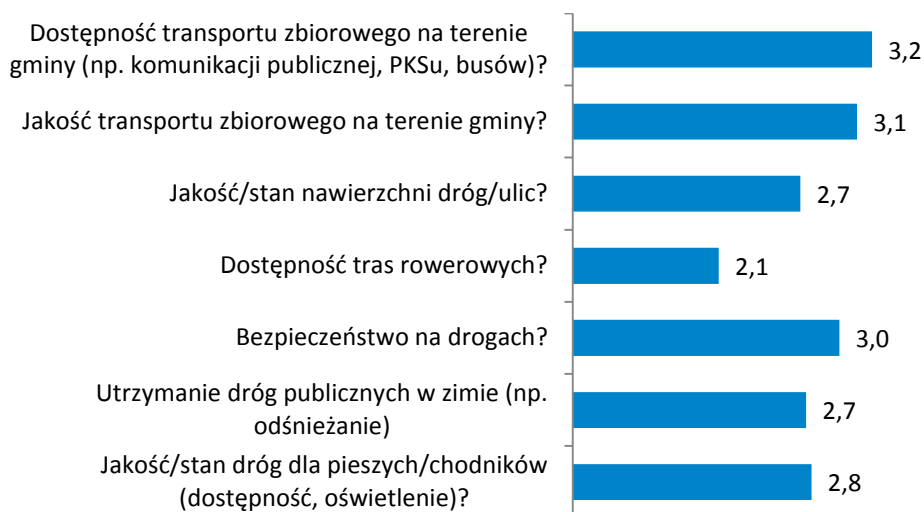
---

¹¹ www.80minutodwarszawy.pl

1.4.1. KOMUNIKACJA

Infrastruktura komunikacyjna jest elementem warunkującym rozwój zarówno z punktu widzenia gospodarczego, jak i społecznego, w ankiecie mieszkańcy zostali poproszeni o jej ocenę, wyniki przedstawia poniższy wykres.

Rysunek 16. Wyniki ankiety: infrastruktura transportowa (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

Głównym szlakiem komunikacyjnym jest w gminie droga wojewódzka nr 742 o dużym natężeniu ruchu, przecinająca gminę z północy na południe. Pozostałe trasy to drogi lokalne, powiatowe i gminne. Stan dróg jest zadowalający, są one sukcesywnie remontowane. Warto podkreślić, że wszystkie drogi gminne są wyasfaltowane i w większości są w lepszym stanie niż drogi powiatowe, które wymagają licznych napraw i modernizacji.

Istnieje potrzeba budowy chodników wzdłuż dróg, w szczególności przy drodze wojewódzkiej. Brak odpowiedniej infrastruktury dla pieszych powoduje, że wyjątkowo niebezpiecznie jest w okolicach szkół (w Dobromierzu oraz Kluczewsku) oraz w miejscowości Stanowiska, gdzie schody Kościoła wychodzą bezpośrednio na trasę wojewódzką. Chodniki są potrzebne także wzdłuż dróg powiatowych. Oprócz chodników mieszkańcy potrzebują wzdłuż dróg bezpiecznych tras dla rowerów, ich dostępność w ankiecie została oceniona bardzo nisko. Jest to o tyle istotne, że rower jest jednym z ważniejszych środków transportu dla 24% mieszkańców.

Transport zbiorowy na terenie gminy odbywa się przede wszystkim wzdłuż trasy wojewódzkiej na linii Włoszczowa - Przedbórz. Część autobusów i busów zjeżdża z głównej drogi do mniejszych miejscowości, aczkolwiek jedynie w dni powszednie oraz w bardzo ograniczonym zakresie. Kursy są także ograniczane w okresie wakacji i ferii szkolnych. Trudności z dojazdem do centrum gminy powodują wykluczenie komunikacyjne części mieszkańców, którzy nie mają możliwości uczestnictwa w działaniach i wydarzeniach organizowanych przez Urząd Gminy i jednostki mu podległe. Problem w dużym stopniu dotyczy dzieci i młodzieży, która samodzielnie nie ma możliwości dotrzeć do Kluczewska na popołudniowe zajęcia pozalekcyjne. Obecnie z komunikacji zbiorowej korzysta co drugi mieszkaniec, z czego dla 19% jest to jeden z ważniejszych środków transportu. Jego dostępność

najlepiej (średnio powyżej 3,5 na skali pięciostopniowej 1-5, gdzie 1 jest oceną najniższą, a 5 najwyższą) oceniali mieszkańcy Brześcia, Dobromierza, Jakubowic, Kolonii Bobrowskiej Woli, Kolonii Mrowiny, Łapczynej Woli i Stanowisk (czyli w większości miejscowości położonych wzdłuż lub w niedalekiej odległości od głównej drogi) najźlepiej, przeciętnie poniżej 2,5, ankietowani z Bobrownik, Komornik, Komparzowa, Nowin i Rzewuszyce.

We Włoszczowej znajduje się stacja kolejowa na Centralnej Magistrali Kolejowej, na której zatrzymują się pociągi do Warszawy i Krakowa, a także do Katowic, Kołobrzegu, Poznania, Wrocławia, Zakopanego i Szczecina. Dzięki tej stacji mieszkańcy powiatu i okolic mają ułatwioną komunikację z resztą kraju. Przykładowo do Warszawy pociąg jedzie jedynie ok. 80 minut (samochodem trasa zajmuje niemal dwukrotnie dłużej). Tory magistrali przebiegają przez południowo-wschodnią część gminy.

Bolączką mieszkańców jest brak porozumienia z Lasami Państwowymi – drogi leśne są zamykane szlabanami, przez co okoliczni rolnicy mają problem z dojazdem do pól. Urząd Gminy podejmuje starania w kierunku zmiany tej sytuacji.

1.4.2. OCHRONA ŚRODOWISKA

Gmina Kluczewsko jest niemal w całości zwodociągowana. Na koniec 2013 roku do sieci wodociągowej podłączonych było 84% budynków mieszkalnych w gminie¹². Część mieszkańców, mimo możliwości, nie decyduje się podłączyć do gminnej sieci wodociągowej. Pojedyncze gospodarstwa położone z dala od skupisk zabudowy, do których nie ma doprowadzonego wodociągu korzystają zazwyczaj ze studni głębinowych. Stacje wodociągowe znajdują się w Kluczewsku, Dobromierzu, Zalesiu, Bobrownikach i Bożej Woli. Na terenie gminy znajdują się 3 ujęcia wody – w Dobromierzu i Kluczewsku oraz wspomagające w Bobrownikach. Problemem nasilającym się w gminie jest malejąca wydajność ujęć wody ze względu na obniżający się poziom wód. Dalszemu postępowaniu tego zjawiska zaradzić może budowa zbiorników retencyjnych. W planach gminy jest budowa zbiornika wodnego mieszczącego się na granicy gmin Kluczewsko-Krasocin (o powierzchni około 6-10 ha).

Z sieci kanalizacyjnej korzysta 41% mieszkańców (na koniec 2012), czyli więcej niż średnio w województwie, gdzie wskaźnik ten wyniósł 25%. Według stanu na koniec 2013 r. do sieci kanalizacyjnej podłączonych było 45% budynków mieszkalnych. Obecnie skanalizowane są większe miejscowości – łącznie tereny należące do 15 sołectw. Gmina dążyć będzie do skanalizowania całego obszaru. Oczyszczalnie ścieków znajdują się w Kluczewsku oraz w Dobromierzu. W 2015 roku planowana jest przebudowa z modernizacją oczyszczalni w Dobromierzu¹³. Brak kanalizacji jest jednym z częściej poruszanych przez mieszkańców problemów.

---

¹² Dane ze sprawozdania RRW-2 za 2013 rok.

¹³ W dniu 27 lutego 2014 roku podpisana została umowa z Samorządem Województwa Świętokrzyskiego na realizację tego celu. Dofinansowanie wyniesie niemal 1,759 mln zł.

Poprawa infrastruktury wodociągowej i sanitacyjnej jest niezwykle ważna dla mieszkańców, w wielu komentarzach w ankietach przewija się wątek ścieków z gospodarstw hodowlanych dostających się do wód podziemnych i zanieczyszczających wodę w lokalnych studniach.

Warto jeszcze raz podkreślić, że w planach jest utworzenie zbiornika retencyjnego budowanego wspólnie z sąsiednią gminą Krasocin. Zbiornik ten pełniłby przede wszystkim funkcje turystyczną, retencyjną, przeciwpowodziową i przeciwpożarową (jako źródło pozyskania wody dla samolotów gaśniczych), ale także byłby bazą wodną dla pobliskich rezerwatów i parków krajobrazowych. Planowana powierzchnia to około 70 ha¹⁴.

Nierozwiązanym problemem na terenie gminy jest zły stan rowów melioracyjnych, co skutkuje zalaniem łąk i lokalnymi podtopieniami. Problem ten potęguje wyjątkowo wysoka populacja bobrów w okolicy – budowane przez nie tamy i żeremia zmieniają lokalne stosunki wodne..

Mieszkańcy w ankiecie bardzo wysoko ocenili odbiór śmieci z gospodarstw domowych (średnio na poziomie 4,1 w skali 5-stopniowej) oraz system segregacji śmieci (przeciętnie 3,9). Na terenie gminy nie ma zorganizowanego wysypiska odpadów.

1.4.3. ENERGETYKA I KOMUNIKACJA

Gmina jest w całości zelektryfikowana. Warto zaznaczyć, że gmina ma potencjał w zakresie energii odnawialnej i niewyczerpywalnej. Na obszarze gminy znajdują się obecnie 3 wiatraki, a w planach są kolejne (generujące do 3MW energii elektrycznej każdy). Problemem pozostaje jednak pogodzenie tej formy produkcji energii z wymaganiami ochrony obszarów Natura 2000 oraz z niepewnością i sprzeciwem niektórych mieszkańców. Możliwa jest także budowa ogniw fotowoltaicznych (przetwarzających energię słoneczną w elektryczną) – w gminie są warunki do instalacji ogniw produkujących do 2MW energii elektrycznej. Dodatkowo na jazie na Pilicy jest możliwa budowa elektrowni wodnej – teren ten można wydzierżawić prywatnemu inwestorowi pod budowę takiego obiektu. Warto podkreślić, że w gminie możliwa jest rozbudowa potencjału gospodarstw rolnych w kierunku uprawy roślin energetycznych. Potencjał środowiskowy mógłby zostać wzmocniony przez powstanie bioelektrowni w okolicy. Dodatkowo w 2017 roku w Starachowicach ma powstać największa biogazownia w Polsce, która wygeneruje większy popyt na biomasę.

W okolicy miejscowości Dobromierz znajduje się stacja przekaźnikowa radiolinii, a na odcinku Przedbórz – Kluczewsko położony jest światłowód. Teren gminy objęty jest zasięgiem telefonii komórkowej.

1.5. INFRASTRUKTURA SPOŁECZNA

Infrastruktura społeczna – czyli zespół instytucji oraz usług zaspakajających podstawowe potrzeby ludzi w m.in. dziedzinach oświaty, kultury, opieki społecznej i służby zdrowia – w bezpośredni sposób wpływa na jakość życia mieszkańców gminy.

¹⁴ <http://www.echodnia.eu/apps/pbcs.dll/article?AID=/20110303/POWIAT0113/548472793>.

1.5.1. OŚWIATA

Na terenie gminy działają 3 Zespoły Przedszkolno-Szkolne: w Dobromierzu, Kluczewsku i Komornikach oraz dwa gimnazja publiczne, w których uczy się około 200 uczniów: w Dobromierzu i Kluczewsku. Na terenie gminy nie ma żadnych żłobków ani klubów dziecięcych. W szkołach podstawowych uczy się około 376 uczniów (2012 rok), a liczba ta znacząco spadła w ostatnich 10 latach (z 541 uczniów w 2001 roku).

Rysunek 17. Zespół Przedszkolno-Szkolny w Kluczewsku

Źródło: Urząd Gminy w Kluczewsku.

Szkoła Podstawowa w Kluczewsku bierze udział w rządowym programie „Cyfrowa Szkoła”, w ramach którego w 2014 roku zakupiono tablicę interaktywną i 33 laptopy oraz uruchomiono bezprzewodowy dostęp do Internetu na terenie całej szkoły. Szkoła uczestniczy również w programie powszechnej nauki pływania, w ramach którego grupa uczniów jeździ na bezpłatne zajęcia do Włoszczowy.

Wychowaniem przedszkolnym w przedszkolach i oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych objęte jest około 120 dzieci. Dostępność przedszkoli rosła w ostatnich latach, ale w tym obszarze konieczne są dalsze inwestycje. Według danych GOPS, w 2012 roku sześciorgu dzieci nie przyznano miejsc w przedszkolu. Prognoza na kolejny (2013) rok wynosiła już 20 dzieci. Liczbę miejsc w przedszkolach należy zwiększyć przede wszystkim w większych miejscowościach

(Dobromierz i Kluczewsko) - w świetle tzw. ustawy przedszkolnej¹⁵ gmina musi zapewnić objęcie wychowaniem przedszkolnym wszystkie czterolatki (od 2015 roku) i trzylatki (od 2017 roku).

W szkołach organizowane są zajęcia pozalekcyjne, które cieszą się dużym zainteresowaniem. Niestety ze względu na słabo rozwiniętą sieć komunikacji zbiorowej, dzieci i młodzież z niektórych sołectw mają utrudniony dostęp do zajęć pozalekcyjnych (autobus szkolny kursuje tylko rano i popołudniu odwożąc dzieci po lekcjach do domu). Zajęcia pozalekcyjne dofinansowane są ze środków unijnych, np. projekty realizowane przez Stowarzyszenie Rozwoju Gminy Kluczewsko „Od pomysłu do działania”.

Rysunek 18. Wyniki ankiety: oferta edukacyjna (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

1.5.2. SPORT I REKREACJA

Największym obiektem sportowym w gminie jest stadion piłkarski w Kluczewsku, na którym oprócz treningów i meczów Gminnego Klubu Sportowego odbywają się duże imprezy gminne. Stadion wyposażony jest w widownię z miejscami siedzącymi oraz muszlę koncertową. Planowana budowa zaplecza stadionu (szatnie, sanitariaty, magazyny) będzie możliwa przy wykorzystaniu środków zewnętrznych (GKS stara się pozyskać środki unijne). GKS prowadzi m.in. sekcje strzelecką, siatkarską, karate oraz sekcję wędkarską, zrzeszającą około 100 członków¹⁶.

¹⁵ Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2013 nr 0 poz. 827.

¹⁶ Lokalna Grupa Rybacka Między Nidą a Pilicą, „Lokalna Strategia Rozwoju Obszarów Rybackich”, Włoszczowa, luty 2010, str. 7.

Rysunek 19. Stadion sportowy w Kluczewsku

Źródło: Urząd Gminy Kluczewsko.

Oprócz GKS Kluczewsko, na terenie gminy działają dwa kluby sportowe: Ludowy Uczniowski Klub Sportowy „Start” Dobromierz oraz Uczniowski Klub Sportowy „Sfinx” w Kluczewsku. Gmina wspomaga kluby w organizacji imprez sportowych.

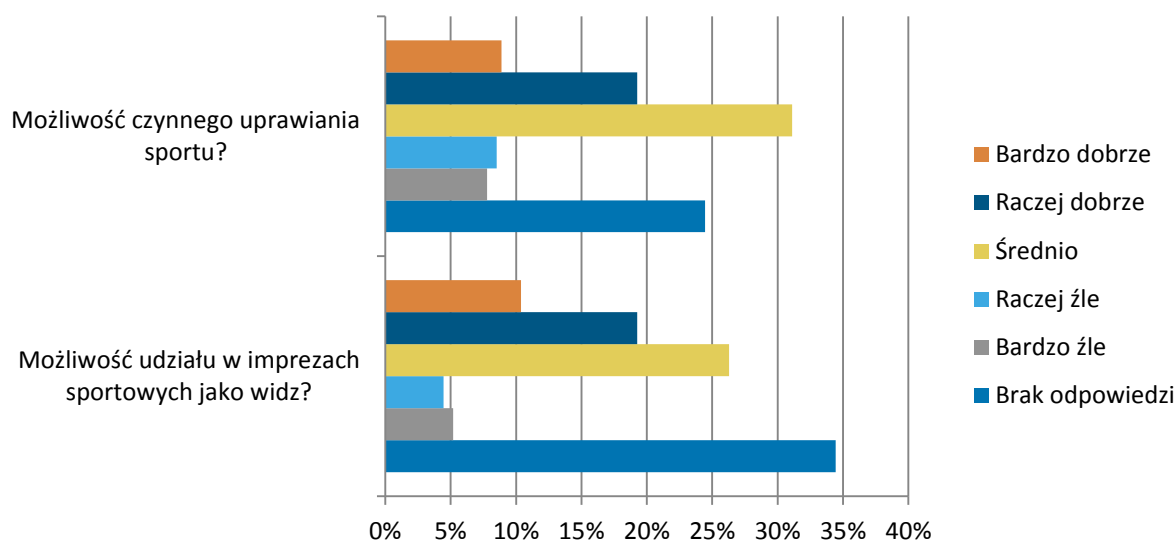
Oprócz stadionu gminnego, pozostałą infrastrukturę sportową stanowią hala sportowa, sale gimnastyczne przy szkołach i boiska przyszkolne. Nie wszystkie boiska mogą być jednak w pełni wykorzystywane ze względu na starą, asfaltową nawierzchnię. Konieczna jest ich modernizacja i położenie sztucznej nawierzchni, niezagrażającej zdrowiu użytkowników. Przy szkołach istnieją hale sportowe, które są intensywnie wykorzystywane, szczególnie w sezonie jesienno-zimowym. W sezonie 2013/14 odbyła się Gminna Liga Halówki, w ramach której 12 drużyn (153 zawodników) rozegrało łącznie 66 spotkań. Oprócz tego w halach sportowych organizowane są zajęcia dla uczniów i dorosłych mieszkańców gminy, m.in.: piłka nożna, piłka siatkowa, karate, aerobik. W kilku miejscowościach znajdują się także boiska do siatkówki plażowej (Kluczewsko, Dobromierz, Bobrowniki, Pilczyca, Komparzów).

W niektórych miejscowościach znajdują się place rekreacyjne wyposażone w ławki, altany i zestawy do zabawy dla dzieci. Zagospodarowanie miejsc rekreacji w Pilczycy, Rzewuszcach i Bobrownikach odbyło się przy wsparciu ze środków unijnych.

Mieszkańcy ocenili dostęp do infrastruktury sportowej i możliwość uczestniczenia w życiu sportowym bardzo pozytywnie – na co wskazuje przewaga średnich i dobrych ocen. Warto podkreślić także duże wyzwania, które czekają gminę Kluczewsko w zakresie modernizacji i rozbudowy infrastruktury sportowej w kolejnych latach i których chęć realizacji podtrzymują Władze gminy.

Rozkład ocen przyznanych w ankiecie w zakresie infrastruktury sportowej przedstawiono na poniższym wykresie.

Rysunek 20. Wyniki ankiety: infrastruktura sportowa (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

1.5.3. INSTYTUCJE KULTURY I UCZESTNICTWO W KULTURZE

Główną instytucją odpowiedzialną za animację wydarzeń kulturalnych i sportowych w gminie jest Centrum Informacji Turystycznej (CIT). CIT posiada siedzibę w centrum Kluczevska, w sąsiedztwie Urzędu Gminy. W siedzibie możliwe jest zorganizowanie spotkań, a mieszkańcy mogą skorzystać z komputerów z dostępem do Internetu.

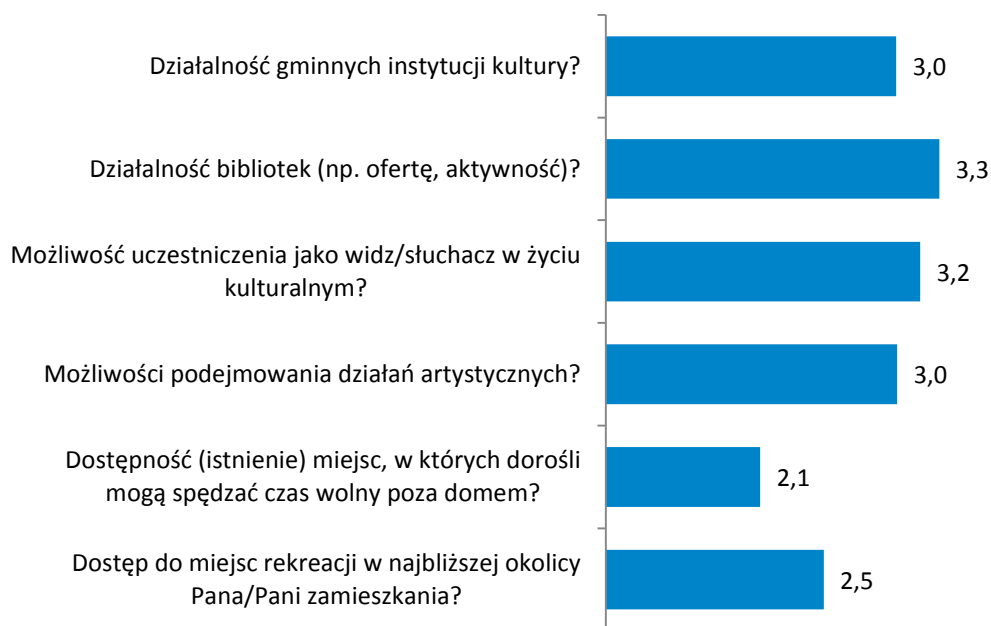
Warto podkreślić też dużą rolę Gminnej Biblioteki Publicznej w Kluczewsku oraz jej filii w Dobromierzu. W ciągu ostatnich kilku lat liczba czytelników rosła, by osiągnąć w 2012 roku poziom 1175 użytkowników. Gmina Kluczewsko jest pierwszą gminą w powiecie i trzecią w województwie pod względem liczby czytelników bibliotek publicznych na 1000 ludności.

W niektórych miejscowościach przy remizach Ochotniczej Straży Pożarnej działają świetlice, które są ważnymi ośrodkami życia lokalnej społeczności. Choć są dostępne lokale świetlic, to niekiedy brakuje zorganizowanych zajęć dla dzieci i młodzieży. Świetlice funkcjonują w Komparzowie, Rączkach, Stanowiskach i Komornikach.

Gmina organizuje co roku festyn dla mieszkańców, wspomaga jednostki Ochotniczej Straży Pożarnej przy organizacji zawodów i festynów strażackich oraz wspiera działalność lokalnych stowarzyszeń. Urząd Gminy od 2002 roku wydaje gazetę gminną „Kurier Kluczevska”, w którym informuje mieszkańców o sprawach gminy. Gmina współpracuje również z lokalnymi gazetami o zasięgu powiatowym: „Głos Włoszczowy i Powiatu EXPRESS” i „Echo Dnia” (oddział we Włoszczowie). Dzięki tej współpracy wieść o wydarzeniach kulturalnych i sprawach gminy Kluczewsko dociera do mieszkańców całego powiatu.

Ankietowanych mieszkańców gminy poproszono o ocenę działalności gminnych instytucji kultury oraz możliwości uczestniczenia w życiu kulturalnym na terenie gminy.

Rysunek 21. Wyniki ankiety: kultura i rekreacja (2014)

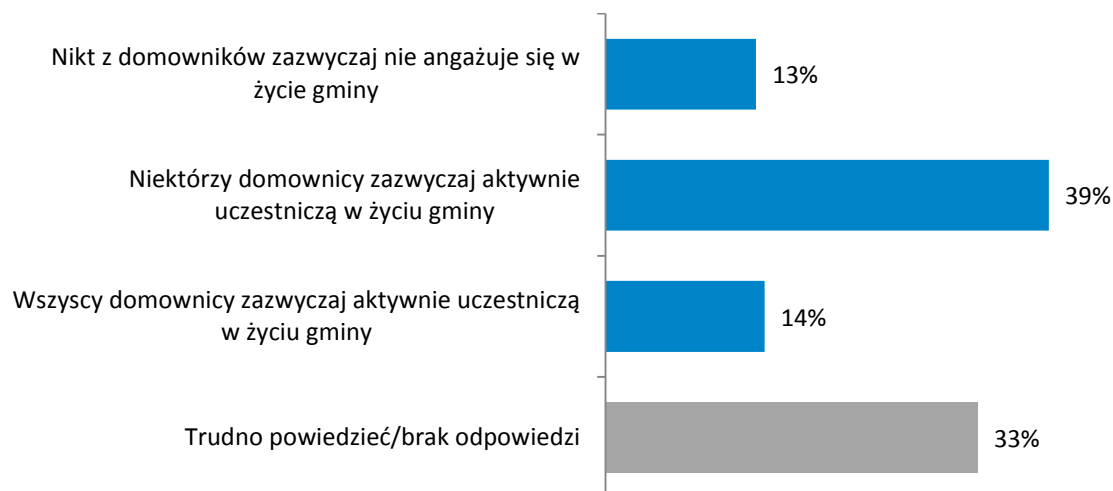

Skala pięciostopniowa 1-5, gdzie 1 oznacza „bardzo źle”, 5 oznacza „bardzo dobrze”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

Mieszkańcy wskazują brak miejsc do rekreacji i spędzania wolnego czasu na terenie gminy, takiego jak kawiarnie. Respondentów ankiety spytano również o poziom zaangażowania domowników w kulturalne życie gminy. W 14% gospodarstw domowych wszyscy uczestniczą aktywnie w imprezach organizowanych w gminie. W podobnej liczbie gospodarstw nikt nie bierze udziału w kulturalnym życiu gminy.

Rysunek 22. Wyniki ankiety: zaangażowanie mieszkańców w kulturalne życie gminy (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

1.5.4. OCHRONA ZDROWIA I POMOC SPOŁECZNA

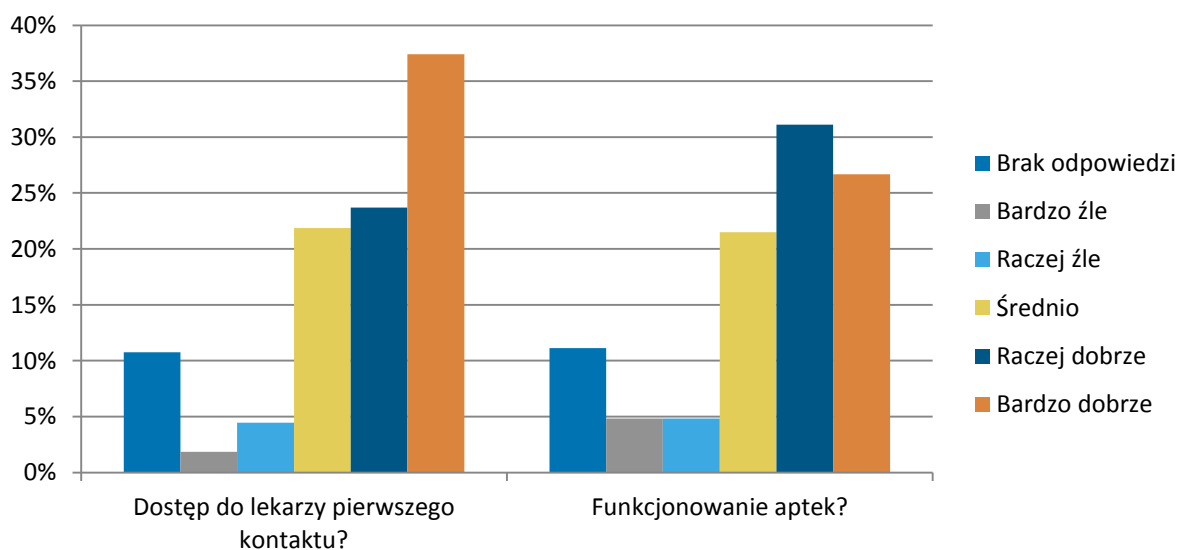
OCHRONA ZDROWIA

W Kluczewsku działa Gminny Ośrodek Zdrowia, którego filią jest również ośrodek zdrowia w Dobromierzu. W ośrodkach tych pracuje łącznie 3 lekarzy i 6 pielęgniarek, a w przychodni zarejestrowanych jest 4850 pacjentów. W ośrodkach świadczone są usługi z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej, ale również podstawowe usługi rehabilitacyjne.

Zakład w Kluczewsku został niedawno zmodernizowany - dokonano termomodernizacji budynku, wyposażono go w udogodnienia dla osób niepełnosprawnych, na bieżąco uzupełniane jest również wyposażenie ośrodka. Zakład w Dobromierzu, mieszczący się w budynku zaadoptowanym po posterunku policji, wymaga modernizacji.

Mieszkańcy wysoko ocenili dostęp do lekarzy pierwszego kontaktu: średnia udzielonych ocen wyniosła 4 w skali pięciostopniowej 1-5. Pozytywnie ocenili również funkcjonowanie punktu aptecznego zlokalizowanego w Kluczewsku.

Rysunek 23. Wyniki ankiety: ochrona zdrowia (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

POMOC SPOŁECZNA

Aby realizować zadania własne w zakresie pomocy społecznej, gmina potrzebuje odpowiedniej infrastruktury. W innym wypadku musi kierować potrzebujących do odpowiednich ośrodków pomocy na terenie innych gmin i ponieść koszty ich utrzymania. Dotyczy to między innymi osób kierowanych do domu pomocy społecznej czy środowiskowego domu samopomocy. Na terenie gminy Kluczewsko nie ma domu pomocy społecznej (DPS). Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej (GOPS) musi więc kierować potrzebujących mieszkańców do DPS-ów poza gminą i ponosić koszty ich utrzymania w sytuacji, w której inne osoby do tego zobowiązane zostały na podstawie odpowiednich przepisów

zwolnione z odpłatności. W 2013 roku w takiej sytuacji było 3 mieszkańców gminy. Posiadanie DPS na terenie gminy nie tylko ułatwiłoby dostęp do opieki mieszkańcom, ale też dostarczyło nowych miejsc pracy dla mieszkańców gminy oraz dochodów do budżetu gminy z tytułu pobytu w DPS mieszkańców gmin ościennych. Niestety, gmina Kluczewsko nie posiada obecnie budynku, w którym możliwe byłoby prowadzenie tego typu placówki. Ustawa o pomocy społecznej¹⁷ umożliwia również prowadzenie DPS osobom prawnym i fizycznym oraz fundacjom i stowarzyszeniom. Gmina może zachęcać do założenia takiej placówki oferując ulgi podatkowe, uzbrojenie terenu inwestycyjnego oraz inne udogodnienia wobec inwestorów. Alternatywą dla DPS są rodzinne domy pomocy, z powodzeniem prowadzone przez osoby fizyczne i organizacje pożytku publicznego w całym kraju. Prowadzenie rodzinnego domu pomocy, na znacznie mniejszą skalę niż DPS, wymaga spełnienia mniej rygorystycznych przepisów¹⁸ niż w przypadku DPS. Zachęcanie mieszkańców do podejmowania tego typu działalności gospodarczej pozwoliłoby osiągnąć jednocześnie dwa pozytywne rezultaty: opiekę nad coraz liczniejszą grupą osób starszych oraz aktywizację gospodarczą mieszkańców gminy i powstanie nowych miejsc pracy.

Oprócz Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej i Domu Pomocy Społecznej, do prawidłowego realizowania swoich zadań, gmina potrzebuje mieszkań chronionych (umożliwiających usamodzielnienie się podopiecznych GOPS - obecnie gmina dysponuje 2 mieszkaniami socjalnymi), świetlic terapeutycznych oraz poradni psychologicznej.

W chwili obecnej, większość budynków instytucji publicznych (w tym GOPS) nie jest przystosowana do potrzeb osób niepełnosprawnych.

W przeprowadzonej wśród mieszkańców ankiecie pytano również o ocenę działalności instytucji pomocy społecznej w gminie. Ocen udzielano w skali pięciostopniowej, gdzie 1 oznaczało ocenę najniższą („bardzo źle”), a 5 ocenę najwyższą („bardzo dobrze”). Należy zaznaczyć, że wielu respondentów wstrzymało się od odpowiedzi, najprawdopodobniej dlatego, że nie korzystają ze wsparcia w ramach pomocy społecznej. Dlatego średnie oceny działalności instytucji opieki społecznej przeanalizowano również w grupie osób korzystających z takiego wsparcia (25 respondentów). Średnie oceny działalności instytucji pomocy społecznej i możliwości uzyskania wsparcia w obu grupach przedstawiono na poniższym wykresie. Widać na nim, że osoby korzystające z pomocy społecznej oceniają lepiej działania gminy w tym obszarze niż przeciętnie wszyscy mieszkańcy. Możliwe, że średnią ocen zaniżają pojedyncze oceny bardzo negatywne od mieszkańców, którzy z różnych względów nie zostali objęci pomocą społeczną choć takiej oczekiwali. Należy pamiętać, że instytucje gminne zobowiązane są działać zgodnie z przepisami i rozliczać powierzone im środki zgodnie z wytycznymi ustawodawcy.

---

¹⁷ Por. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 2004 nr 64 poz. 593, z późniejszymi zmianami.

¹⁸ Por. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 31 maja 2012 r. w sprawie rodzinnych domów pomocy, Dz. U. 2012 nr 0 poz. 719.

Rysunek 24. Wyniki ankiety: pomoc społeczna (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonej ankiety.

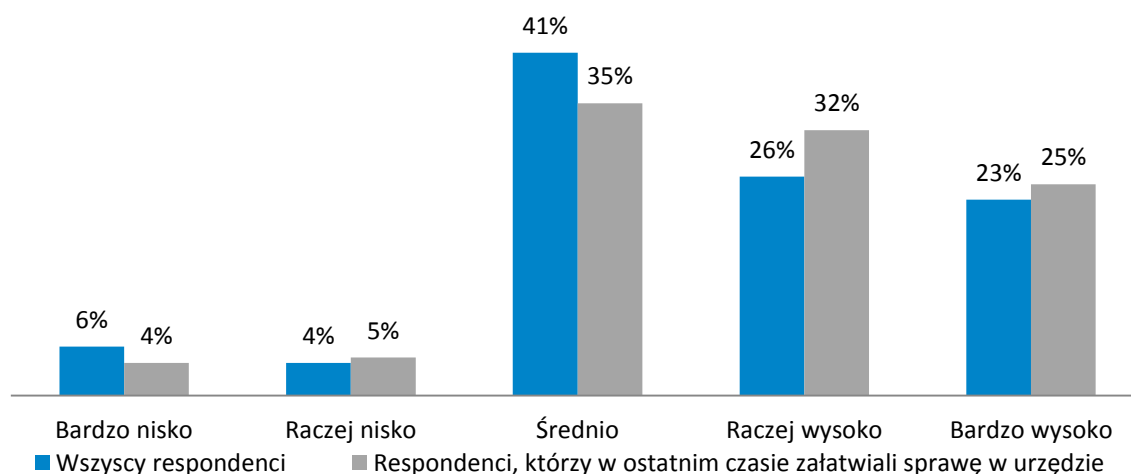
1.6. ZARZĄDZANIE

1.6.1. DZIAŁALNOŚĆ SAMORZĄDU I SPRAWNOŚĆ ORGANIZACYJNA

Władze gminy starają się być z mieszkańcami w bieżącym kontakcie reagując na zgłaszane problemy. W celu ułatwienia mieszkańcom dostępu do urzędu tworzone jest biuro obsługi mieszkańca, w którym będzie można załatwić wszystkie typowe sprawy. W celu poprawy komunikacji i współpracy z mieszkańcami gmina niedawno wprowadziła także fundusze sołeckie, jest to o tyle dobre rozwiązanie, że istnieje możliwość otrzymania zwrotu części poniesionych przez sołectwa wydatków z budżetu państwa oraz zwiększa ono aktywność obywatelską mieszkańców

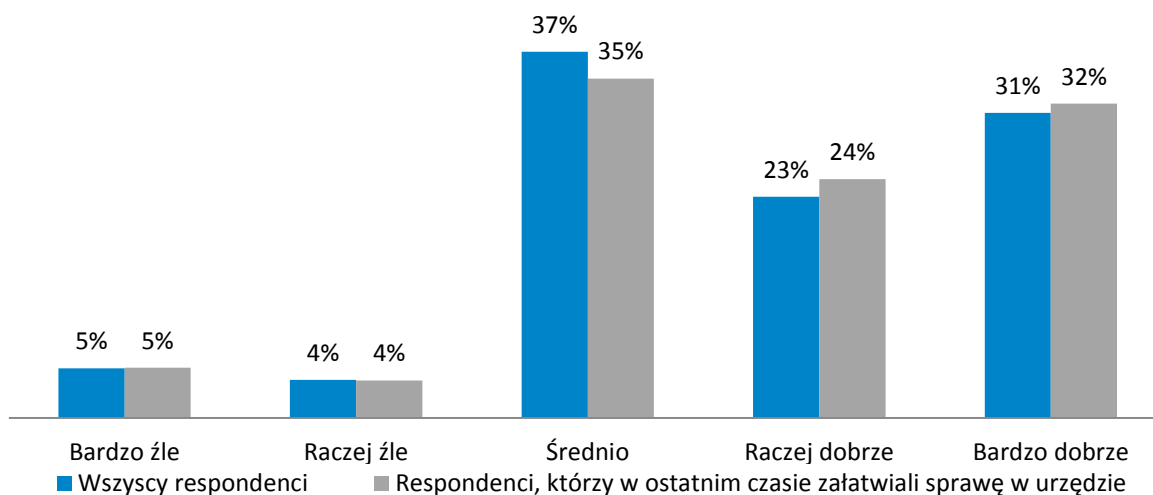
W ankiecie mieszkańcy bardzo wysoko ocenili pracę urzędników oraz ich nastawienie wobec osób załatwiających sprawy w urzędzie gminy (wykresy poniżej).

Rysunek 25. Ocena pracy urzędników w gminie Kluczewsko (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Rysunek 26. Ocena nastawienia pracowników urzędu gminy Kluczewsko do mieszkańców (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

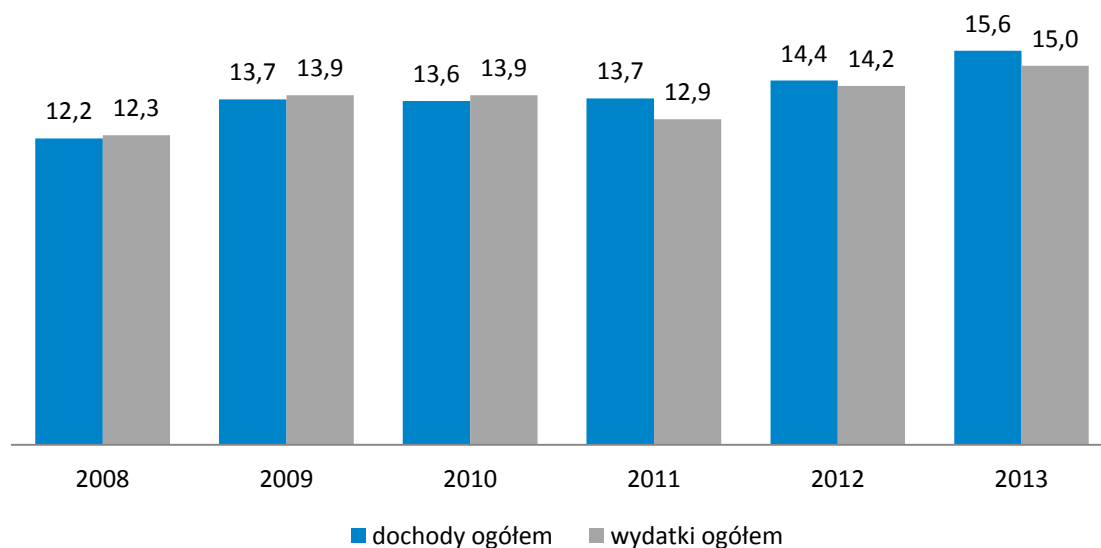
Warto zauważyć, że pracownicy byli lepiej oceniani przez osoby, które w ciągu ostatniego roku załatwiały sprawę w urzędzie.

Obecny stan techniczny budynków gminnych wymaga inwestycji termomodernizacyjnych, które zmniejszyłyby bieżące koszty ich utrzymania i ogrzewania oraz poprawiłyby jakość infrastruktury użytkowej dla mieszkańców.

1.6.2. ANALIZA BUDŻETU GMINY

Analiza dochodów i wydatków dokonywanych przez gminę Kluczewsko jest niezwykle istotna ze względu na konieczność dostosowania planów działań, w tym inwestycyjnych, do możliwości budżetowych. Wielkości budżetu w ostatnich latach przedstawia wykres poniżej.

Rysunek 27. Dochody i wydatki gminy Kluczewsko w latach 2008-2013 (mln zł)

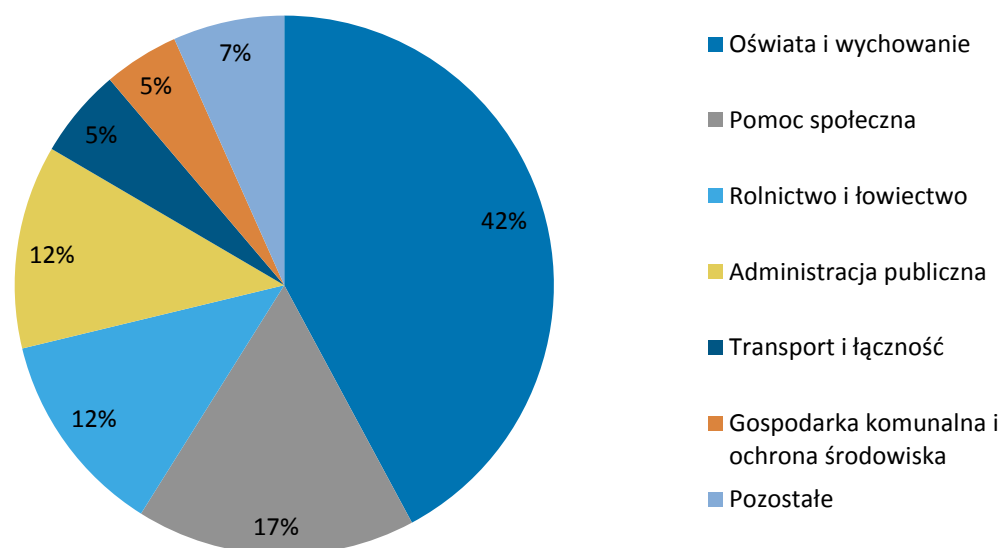
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz sprawozdań z wykonania budżetu.

W 2013 roku całkowite dochody wyniosły 15,64 mln zł, wydatki natomiast 15,03 mln. Dochody gminy z roku na rok rosły. W latach 2011-2013 budżet zamykał się nadwyżką budżetową, co pozwoliło na redukcję istniejących zobowiązań. Kluczewsko jest najmniej zadłużonym samorządem w powiecie włoszczowskim, według stanu na początek 2014 roku zadłużenie wyniosło jedynie 2,1% planowanych dochodów (352 tys. zł), w pozostałych gminach powiatu udział zadłużenia waha się od 26,5 do aż 39,5% dochodów. Zgodnie z planem w 2014 roku gmina Kluczewsko nie zaciągnie żadnych nowych zobowiązań oraz spłaci bieżące zadłużenie. Świadczy to o wyjątkowej ostrożności władz gminy i o konstruowaniu budżetu w oparciu o realne założenia i możliwości przyszłej spłaty kredytów i pożyczek. Brak nadmiernego zadłużenia gminy stwarza możliwość bezpiecznego pozyskania pieniędzy unijnych w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to szczególnie istotne biorąc pod uwagę wyjątkowo niskie dochody własne *per capita* – gmina Kluczewsko plasuje się pod tym względem w ostatniej dziesiątce gmin w województwie. W przeliczeniu na 1 mieszkańca całkowite dochody gminy wyniosły 2743,9 zł, czyli niewiele więcej niż średnio w powiecie (2723,53 zł), znacząco mniej jednak niż średnio dochody w gminach wiejskich województwa (3038,27 zł) i kraju (3142,11 zł)¹⁹. Większość dochodów gminy to subwencja (64%), dochody własne stanowią jedynie 15% (średnio w powiecie 27%).

W związku z ograniczonymi środkami, którymi dysponować mogą władze gminy Kluczewsko warto przeanalizować także strukturę wydatków, przedstawioną na wykresie poniżej.

¹⁹ Dane w przeliczeniu na 1 mieszkańca dotyczą roku 2012 aby możliwe było ich porównanie do ogólnodostępnych danych dotyczących dochodów i wydatków innych jednostek.

Rysunek 28. Struktura wydatków budżetu gminy Kluczewsko według działów (2013)

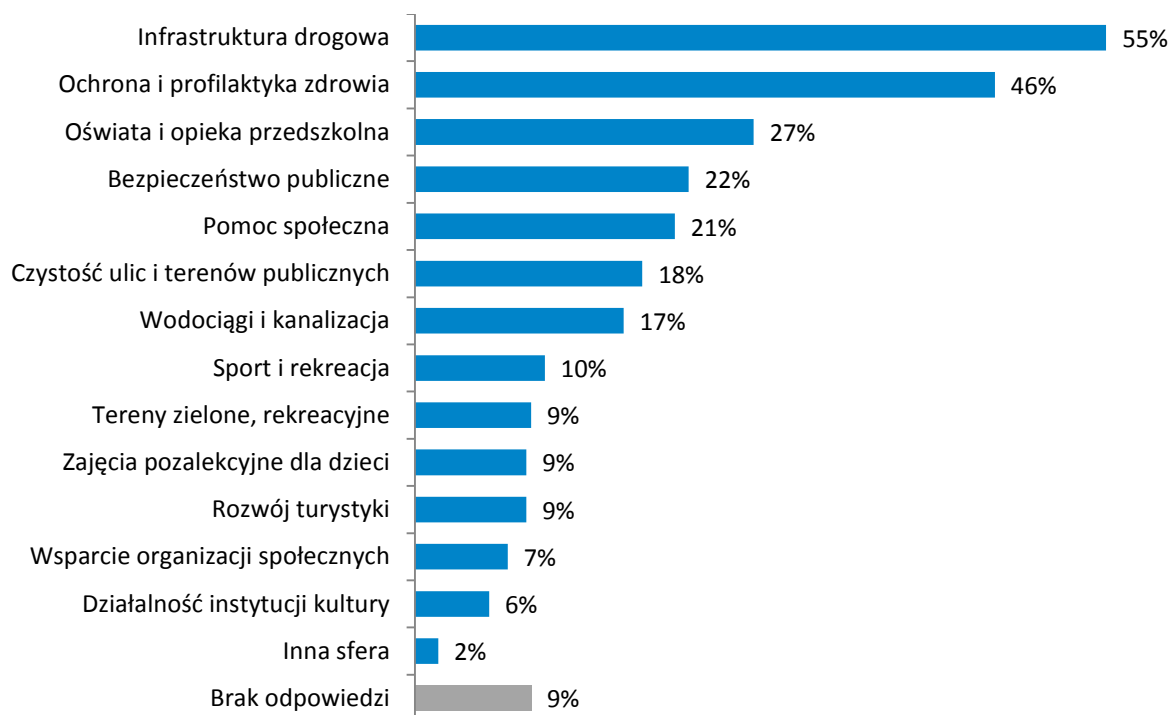
Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdania z wykonania budżetu gminy Kluczewsko za 2013 rok.

Większość środków gmina przeznaczą na obowiązkowe zadania zlecone przepisami, z których nie można zrezygnować - ponad 42% wszystkich wydatków stanowiły środki na oświatę i wychowanie, a kolejne 17% na pomoc społeczną. Wyjątkowo duży w porównaniu do innych jednostek jest udział rolnictwa i łowiectwa – ponad 12% (w gminach wiejskich w powiecie jest to średnio 5% wszystkich wydatków²⁰) – tak znaczący udział wynika przede wszystkim z przeprowadzanych inwestycji w infrastrukturę wodociągową i sanitacyjną wsi (na co w 2013 roku przeznaczono ponad 10% całego budżetu gminy).

Ankietowanych poproszono o wskazanie trzech najważniejszych dziedzin, które powinny być traktowane priorytetowo podczas planowania wydatków budżetowych.

²⁰ W 2012 roku.

Rysunek 29. Wyniki ankiety: dziedziny, które zdaniem mieszkańców powinny być traktowane priorytetowo przy planowaniu budżetu gminy (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Zdecydowanie najważniejszym zdaniem mieszkańców zadaniem gminy jest infrastruktura drogowa, którą wskazało 55% mieszkańców. Drugą niezwykle ważną dziedziną jest ochrona i profilaktyka zdrowia, którą zaznaczyło 46% ankietowanych. Na dalszym miejscu znajdują się oświata i opieka przedszkolna, bezpieczeństwo publiczne oraz pomoc społeczna – wszystkie te dziedziny były ważne dla co najmniej 20% mieszkańców. Dla mieszkańców sołectw nieobjętych kanalizacją ważne są także inwestycje w tej sferze, przy średniej 17% wskazano je w ponad 40% ankiet z miejscowości Bobrowniki, Ciemiętniki, Kolonia Bobrowska Wola i Praczka. Jednocześnie nikt z miejscowości Dobromierz, Jakubowice, Januszewice, Kolonia Mrowina, Mrowina, Rzewuszyce, Zalesie i Zmarłe nie uznał tej dziedziny jako wymagającej przeznaczania większej ilości środków finansowych.

Warto zauważyć, że w pytaniu tym ankietowani wskazywali zarówno dziedziny wymagające ich zdaniem poprawy (np. infrastruktura drogowa) jak i te oceniane w ankietach bardzo wysoko (np. ochrona i profilaktyka zdrowia).

1.6.3. PLANOWANIE STRATEGICZNE I PROMOCJA GMINY

Zarządzanie strategiczne w gminie, czyli kompleksowy sposób podejścia do gospodarczych szans i wyzwań poprzez formułowanie celów i wprowadzanie ich w życie²¹, odbywa się poprzez realizację różnego rodzaju programów i strategii. Takie dokumenty obecnie posiadane przez gminę Kluczewsko

²¹ Definicja zarządzania strategicznego za: R. W. Griffin, Podstawy zarządzania organizacjami, wyd. PWN, Warszawa 2005, str. 6.

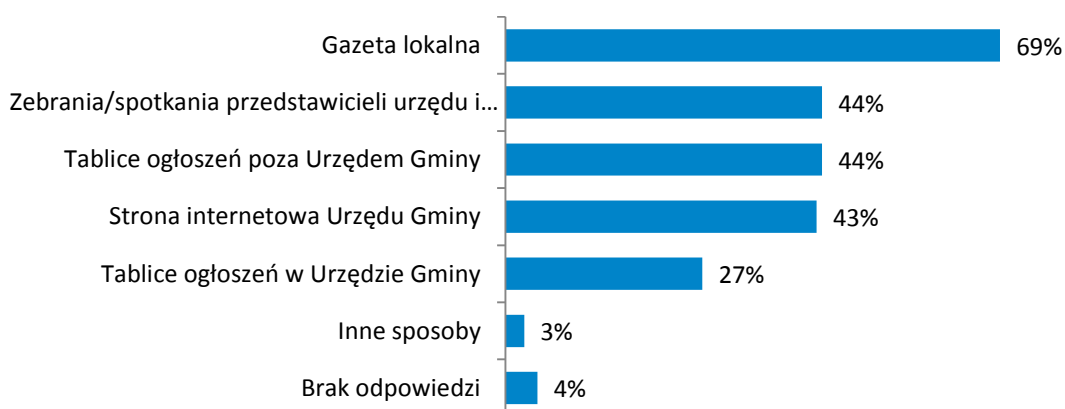
to Wieloletnia Prognoza Finansowa, Program usuwania azbestu z terenu gminy Kluczewsko oraz Gminny Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. W momencie przygotowywania strategii w trakcie zmian jest Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego. Gmina nie posiada aktualnych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Gmina należy do Lokalnej Grupy Działania „Region Włoszczowski” oraz Lokalnej Grupy Rybackiej „Między Nidą a Pilicą”. W ramach funkcjonowania w tych grupach realizowanych jest wiele różnych projektów docelowo mające poprawić jakość życia mieszkańców. Gmina Kluczewsko była organizatorem i beneficjentem projektu „Adaptacja i wyposażenie Centrum Informacji Turystycznej w Kluczewsku wraz z promocją obszaru objętego LSROR”, którego celem jest promocja obszaru objętego Lokalną Strategią Rozwoju Obszarów Rybackich oraz adaptacja i wyposażenie budynku Centrum Informacji Turystycznej w Kluczewsku. Projekt współfinansowany był z Unii Europejskiej z PO Ryby. Więcej informacji o projekcie można znaleźć na stronie internetowej www.80minutodwarszawy.pl.

Część inwestycji, szczególnie tych po 2010 roku, gmina realizuje w ramach projektów współfinansowanych ze środków unijnych (w latach 2007-2009 gmina nie otrzymała żadnych pieniędzy z funduszy strukturalnych). Duża część tych projektów to inwestycje „miękkie” wspierające aktywność mieszkańców. Projekty te to m.in. „Artystyczna młodzież”, „Stawiamy na aktywność” oraz indywidualizacja nauczania w gminie Kluczewsko. Dofinansowywane są także przedsięwzięcia ściśle inwestycyjne takie jak budowa sieci kanalizacyjnej czy modernizacja świateł wiejskich. Wyzwaniem jest przygotowywanie wniosków o dofinansowanie – w gminie zajmuje się tym jedna osoba, która obciążona jest jednak także innymi obowiązkami.

Elementem procesu promocji gminy jest także komunikacja władz z mieszkańcami. Zgodnie z wynikami ankiety zdecydowanie najlepszym sposobem informowania mieszkańców o działaniach władz gminy jest gazeta lokalna. Dobrymi sposobami są także zebrania i spotkania z przedstawicielami urzędu i radnych z mieszkańcami oraz tablice ogłoszeń poza urzędem gminy, a także strona internetowa gminy.

Rysunek 30. Wyniki ankiety: najlepsze sposoby komunikacji z mieszkańcami (2014)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Inne sposoby zasugerowane przez mieszkańców to informowanie przez sołtysów, w kościołach oraz za pomocą mediów społecznościowych.

2. ANALIZA SWOT

SWOT to narzędzie planowania strategicznego służące uporządkowaniu zgromadzonej wiedzy. Informacje zebrane w diagnozie podzielono na cztery grupy: silne strony (S, ang. *Strengths*), słabe strony (W, ang. *Weaknesses*), szanse (O, ang. *Opportunities*) i zagrożenia (T, ang. *Threats*). Pierwsze dwie grupy dotyczą wewnętrznych uwarunkowań i cech gminy, ostatnie dwie obejmują czynniki będące poza bezpośrednim wpływem władz i społeczności gminy. Strategia powinna wykorzystywać mocne strony i szanse rozwoju jednocześnie przeciwdziałać słabościom i minimalizować skutki związane z wystąpieniem zagrożeń.

2.1. MOCNE STRONY

- Bardzo niskie zadłużenie gminy, zbilansowany budżet
- Wysokie zaangażowanie społeczne mieszkańców
- Duża liczba organizacji pozarządowych
- Działalność gminy w lokalnych grupach działania
- Walory przyrodnicze i krajobrazowe
- Walory historyczne i kulturowe
- Wysoko oceniani pracownicy urzędu gminy
- Korzystna struktura demograficzna ludności gminy (dużo młodych ludzi)
- Wysoka dostępność komunikacyjna gminy z dużymi ośrodkami miejskim (Warszawa, Kraków)
- Wolne zasoby siły roboczej
- Bliskie zaplecze surowcowe dla przemysłu żywnościowego, drzewnego i materiałów budowlanych
- Rosnący poziom wykształcenia mieszkańców
- Wysoka dostępność i jakość opieki zdrowotnej na terenie gminy
- Duża dostępność opieki przedszkolnej
- Dobra jakość oferty edukacyjnej, wykorzystanie środków zewnętrznych dla jej rozwoju
- Bezpieczeństwo przeciwpożarowe (rozbudowana sieć OSP)

2.2. SŁABE STRONY

- Niskie dochody własne gminy
- Braki w infrastrukturze komunalnej
- Wysokie bezrobocie, ukryte bezrobocie w rolnictwie
- Brak chodników
- Niska dostępność transportu zbiorowego w mniejszych miejscowościach
- Rozdrobnienie rolnictwa, niska dochodowość produkcji rolnej
- Niska jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej
- Niewielka liczba przedsiębiorstw i miejsc pracy
- Słabo rozwinięty sektor prywatny, brak lokalnego kapitału
- Pasywna i roszczeniowa postawa części mieszkańców wobec instytucji publicznych

- Brak miejsc rekreacji i spędzania wolnego czasu dla dorosłych mieszkańców gminy
- Słabe powiązania z innymi gminami powiatu
- Brak terenów inwestycyjnych w posiadaniu gminy

2.3. SZANSE

- Budowa zbiornika wodnego szansą na rozwój turystyki
- Dalszy wzrost popytu na usługi agroturystyczne
- Popularyzacja turystyki weekendowej
- Rozwój branży opieki senioralnej
- Wykorzystanie środków unijnych
- Rozwój odnawialnych źródeł energii
- Przyciągnięcie inwestora zewnętrznego, lokalizacja średniej wielkości zakładu produkcyjnego
- Restrukturyzacja rolnictwa, wzrost uzbrojenia technicznego produkcji i skali produkcji
- Wzrost udziału produkcji zwierzęcej w rolnictwie
- Rozwój spółdzielczości rolniczej

2.4. ZAGROŻENIA

- Zbyt mała liczba dzieci skutkująca trudnościami w utrzymaniu szkół
- Emigracja młodych mieszkańców
- Brak inwestorów zewnętrznych
- Spadek zbytu na produkty rolne
- Ograniczenie środków inwestycyjnych kierowanych z budżetu województwa
- Wykluczenie społeczne mieszkańców szczególnie nim zagrożonych: bezrobotnych, starszych i niepełnosprawnych
- Dziedziczenie problemów społecznych, pokoleniowe bezrobocie i bezradność społeczna

3. WIZJA I MISJA GMINY

Wizja gminy Kluczewsko to jej docelowy stan w przyszłości, przy założeniu wystąpienia korzystnych warunków zewnętrznych i podejmowania trafnych i skutecznych działań. Wizja zawiera aspiracje obywateli ma inspirować do wspólnego działania Władz i Mieszkańców.

Misja określa podstawowe wartości gminy Kluczewsko. Wartości te pomagają ujednoczyć sposoby działania Władz i Administracji w sprawach kluczowych dla całej Społeczności. Misja określa kierunek działania jednostek Urzędu Gminy, ich rolę i sens istnienia.

3.1. WIZJA GMINY KLUCZEWSKO

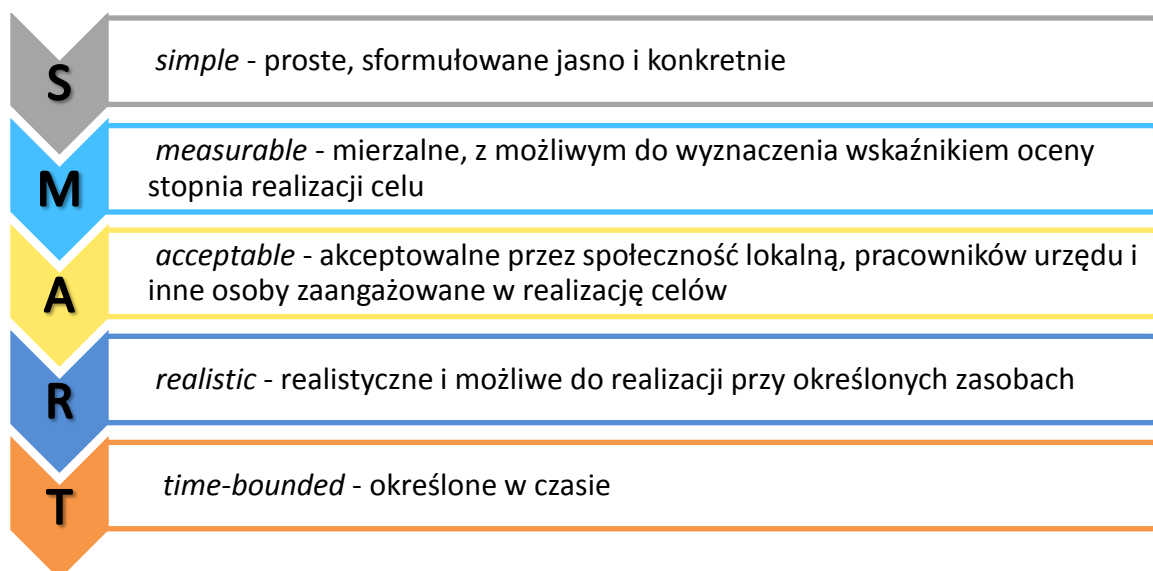
Gmina, która dzięki rozwiniętej infrastrukturze społecznej, komunalnej i drogowej oraz wykorzystywanym walorach przyrodniczym jest miejscem atrakcyjnym dla mieszkańców i turystów.

3.2. MISJA GMINY KLUCZEWSKO

Przyjazna Gmina odpowiadająca na potrzeby mieszkańców, turystów i inwestorów. Podejmując trafne działania Władze Gminy skutecznie rozwijają jej potencjał i podnoszą jej atrakcyjność.

4. ANALIZA CELÓW I KIERUNKI DZIAŁAŃ

Na podstawie diagnozy i analizy SWOT, biorąc pod uwagę wizję oraz misję gminy Kluczewsko opracowano zestaw celów strategicznych i operacyjnych. Wszystkie są zgodne z koncepcją SMART, która określa atrybuty poprawnie zdefiniowanych celów. Nazwa tej metody jest skrótem od angielskich wyrazów oznaczających te cechy. Cele powinny być:

4.1. CELE STRATEGICZNE I OPERACYJNE

Na podstawie diagnozy oraz analizy SWOT gminy Kluczewsko wyznaczono wyzwania i cele rozwojowe dla społeczności lokalnej i władz gminy. Trzy główne cele, o ogólnym charakterze, rozbito na bardziej szczegółowe cele operacyjne.

Realizacja celów operacyjnych może wymagać zaangażowania nie tylko władz gminy i pracowników urzędu, ale także innych podmiotów działających na rzecz rozwoju gminy. Warto zaangażować także organizacje społeczne i pozarządowe, aktywna współpraca może pozytywnie wpłynąć na stopień realizacji poszczególnych celów.

Trzy cele strategiczne przedstawiono na poniższym rysunku. Zaprezentowano je w formie piramidy, by ukazać priorytety władz gminy w nadchodzących latach. Każdemu z celów strategicznych przyporządkowano kilka bardziej szczegółowych celów operacyjnych.

Rysunek 31. Cele strategiczne gminy Kluczewsko

Źródło: opracowanie własne.

1. Dalszy rozwój infrastruktury, poprawa porządku i bezpieczeństwa publicznego

- 1.1. Rozwój infrastruktury drogowej wraz elementami jej towarzyszącymi
- 1.2. Rozbudowa infrastruktury wodno-kanalizacyjnej w gminie
- 1.3. Podniesienie bezpieczeństwa publicznego poprzez wsparcie jednostek OSP

2. Pobudzanie rozwoju przedsiębiorczości, rozwój agroturystyki przy zrównoważonym wykorzystaniu walorów środowiskowych

- 2.1. Organizacja systemu doradztwa i informacji gospodarczej
- 2.2. Rozwój infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i sportowej
- 2.3. Rozwój odnawialnych źródeł energii
- 2.4. Dalsza promocja gminy

3. Rozwój działalności społecznej i włączenie społeczne osób zagrożonych wykluczeniem

- 3.1. Zwiększenie dostępności wychowania przedszkolnego
- 3.2. Poszerzenie oferty edukacyjnej
- 3.3. Organizacja działań i wydarzeń kulturalnych dla mieszkańców w każdym wieku
- 3.4. Poprawa dostępności komunikacyjnej wszystkich miejscowości
- 3.5. Utrzymanie wysokiej dostępności i jakości usług medycznych

4.2. KIERUNKI DZIAŁAŃ

Sformułowane powyżej cele strategiczne i operacyjne są dość ogólne, gdyż obejmują całe obszary zadań gminy. W poniższym schemacie rozwinięto cele operacyjne w kierunki działań, jakie podejmować będą władze gminy w nadchodzących latach. Kolory przyporządkowane poszczególnym kierunkom działań odpowiadają kolorom celów strategicznych, które one realizują (porównaj piramidę celów na poprzedniej stronie).

Rozwój infrastruktury drogowej wraz z elementami jej towarzyszącymi	Organizacja systemu doradztwa i informacji gospodarczej	Zwiększenie dostępności wychowania przedszkolnego
Dobrze rozwinięta infrastruktura komunikacyjna jest dla gminy priorytetem. Cel ten obejmuje oprócz modernizacji i remontów dróg także budowę chodników i tras rowerowych. Realizacja tego celu poprawi atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną gminy oraz przede wszystkim zwiększy bezpieczeństwo oraz wygodę mieszkańców i innych uczestników ruchu drogowego.	Pobudzenie potencjału gospodarczego pozwoli na zmniejszenie w gminie problemu bezrobocia. Utworzenie przy urzędzie gminy punktu doradztwa i informacji gospodarczej, w którym mieszkańcy i lokalni przedsiębiorcy mogliby uzyskać poradę i dostęp do informacji może przyczynić się do wzrostu zainteresowania zakładaniem własnej działalności gospodarczej. Pracownik punktu odpowiedzialny będzie także za kontakt z przedsiębiorcami w sprawach dostępnych źródeł wsparcia, szkoleń itp.	Od 2015 roku, obowiązkiem gminy będzie zapewnienie dzieciom dostępu do wychowania przedszkolnego. Zbyt mała liczba miejsc w przedszkolach ogranicza możliwości pracy i rozwoju młodych rodziców oraz utrudnia dzieciom proces socjalizacji z rówieśnikami. Brak miejsc w przedszkolach jest odczuwalny przede wszystkim w większych miejscowościach.
Rozbudowa infrastruktury wodno-kanalizacyjnej w gminie	Rozwój infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i sportowej	Poszerzenie oferty edukacyjnej
Inwestycje w infrastrukturę komunalną, szczególnie kanalizacyjną, są jednym z priorytetów gminy Kluczewsko. Rozbudowę sieci umożliwi przeprowadzana obecnie przebudowa z rozbudową oczyszczalni ścieków w Dobromierzu. Dostęp do kanalizacji znacząco poprawi standard życia mieszkańców miejscowości nieposiadających sieci zbiorczej. Ponadto realizacja tego celu wpłynie pozytywnie na stan środowiska naturalnego. Cel obejmuje także wspieranie inwestycji w przydomowe oczyszczalnie ścieków na terenach o niskiej gęstości zaludnienia oraz w poprawę systemu melioracji.	Szansą na ożywienie gospodarcze gminy jest rozwój turystyki i agroturystyki. Aby w pełni wykorzystać walory środowiskowe i przyrodnicze na terenie gminy, powinny one zostać właściwie zagospodarowane. Działania władz gminy będą obejmować poszerzenie oferty rekreacyjnej np. poprzez budowę siłowni zewnętrznych, placów zabaw, ścieżek edukacyjnych, wyznaczenie szlaków pieszych i tras rowerowych. Infrastruktura rekreacyjna służyć będzie mieszkańcom gminy i turystom.	Celem starań gminy będzie zwiększenie możliwości rozwoju dzieci i młodzieży uczęszczających do szkół na terenie gminy poprzez organizację różnego rodzaju zajęć dodatkowych i pozalekcyjnych, przy dalszym wykorzystaniu zewnętrznych środków finansowania. Realizacja tego celu we wszystkich szkołach w gminie przyczyni się do poprawy jakości nauczania, co pozwoli na zbudowanie podstawy do sukcesów życiowych i zawodowych mieszkańców gminy Kluczewsko. Cel obejmuje także objęcie szkół opieką psychologa. Odrębnym wyzwaniem jest stworzenie oferty edukacyjnej dla osób dorosłych, zgodnie z koncepcją <i>Life Long Learning</i> (nauka przez całe życie), wspieranej środkami unijnymi.

Podniesienie bezpieczeństwa publicznego poprzez wsparcie jednostek OSP

Jednostki Ochotniczej Straży Pożarnej są ważnym elementem systemu bezpieczeństwa publicznego na poziomie gminnym. Oprócz działań prewencyjnych i udziału w akcjach ratowniczych, jednostki OSP odgrywają ważną rolę społeczną aktywizując środowiska lokalne. Gmina planuje wspierać rozwój remiz i sprzętu ratowniczego oraz świetlic prowadzonych przez OSP, które są lokalnymi ośrodkami życia społecznego.

Rozwój odnawialnych źródeł energii

W gminie Kluczewsko istnieje potencjał rozwojowy dla zielonej energii takiej jak np. energetyka wiatrowa, fotowoltaika, kolektory słoneczne, mała energetyka wodna oraz uprawa roślin energetycznych. W perspektywie 2014-2020 na cele związane z rozwojem ekologicznych źródeł pozyskiwania energii zostanie przeznaczonych ponad siedmiokrotnie więcej środków unijnych niż w latach 2007-2013.

Dalsza promocja gminy

Oprócz samej rozbudowy infrastruktury niezwykle ważne jest także dotarcie z ofertą inwestycyjną do potencjalnych odbiorców – inwestorów oraz turystów. Dalsze funkcjonowanie Centrum Informacji Turystycznej, a także inne działania gminy (np. obecność w mediach) może przynieść wzrost zainteresowania gminą.

Organizacja działań i wydarzeń kulturalnych dla mieszkańców w każdym wieku

W gminie brakuje miejsc, w których mogliby spędzać wolny czas zarówno ludzie młodzi, jak i starsi. Większa liczba dostępnych form spędzania czasu pozytywnie wpłynie na integrację społeczeństwa. Aby żaden z mieszkańców nie czuł się wykluczony, działania powinny być skierowane do wszystkich grup wiekowych oraz, w ramach możliwości, powinny być organizowane w różnych miejscowościach. Cel ten zakłada m.in. organizację cyklicznych spotkań dla seniorów, pikników rodzinnych oraz akcji dla młodzieży.

Poprawa dostępności komunikacyjnej wszystkich miejscowości

Dostępność komunikacyjna wszystkich miejscowości jest konieczna dla zapewnienia możliwości korzystania z infrastruktury i usług świadczonych w centrum gminy. Jej brak powodować może wykluczenie społeczne osób mieszkających w małych miejscowościach. Realizacja tego celu, poprzez wspieranie komunikacji zbiorowej, powinna zapewnić wystarczającą liczbę kursów z każdej wsi do większych miejscowości.

Utrzymanie wysokiej dostępności i jakości usług medycznych

Gmina Kluczewsko prowadząc publiczny ośrodek zdrowia wyróżnia się na tle innych gmin wiejskich. Dzięki filii ośrodka, mieszkańcy mogą korzystać z usług medycznych w dwóch miejscowościach. Gmina zamierza utrzymać dużą dostępność i wysoki poziom usług obecnie oferowanych mieszkańcom oraz, jeśli posiadane środki finansowe na to pozwolą, poszerzenie oferty medycznej o opiekę lekarzy specjalistów. Cel obejmuje także modernizację budynku ośrodka zdrowia w Dobromierzu, co poprawi jego dostępność dla osób starszych i niepełnosprawnych.

4.3. ZGODNOŚĆ CELÓW Z NADRZĘDNYMI DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI

Opracowując powyższy zestaw celów zadbano o ich zgodność z dokumentami strategicznymi obowiązującymi na terenie powiatu, województwa i kraju. W świetle możliwości pozyskania finansowania zewnętrznego z funduszy europejskich istotna jest również zgodność celów z wytycznymi Unii Europejskiej. Na etapie przeprowadzonej analizy celów skonsultowano następujące dokumenty strategiczne:

4.3.1. MIĘDZYNARODOWE DOKUMENTY STRATEGICZNE

AGENDA 21

Globalna Agenda 21 jest programem działań uchwalonym w czerwcu 1992 podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro na tzw. Szczycie Ziemi. Dokument określa ramy wspólnych działań w skali globalnej w kwestii ochrony i kształtowania środowiska zwracając przede wszystkim uwagę na ochronę zasobów naturalnych oraz zrównoważony rozwój.

Agenda 21 składa się z czterech części, poruszających następujące kwestie:

- zagadnienia społeczne i ekonomiczne,
- gospodarowanie zasobami naturalnymi Ziemi,
- wzmocnienie roli głównych grup społecznych,
- środki wdrażania zaleceń.

W grudniu 1992 roku została powołana Komisja Zrównoważonego Rozwoju, której zadaniem jest monitorowanie przestrzegania postanowień programu.

EUROPA 2020 – STRATEGIA NA RZECZ INTELIGENTNEGO I ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU SPRZYJAJĄCEGO WŁĄCZENIU SPOŁECZNEMU

Europa 2020 – Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu jest długookresową strategią rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej w latach 2010-2020. Dokument zastąpił realizowaną od 2000 r. Strategię Lizbońską. Celem nowej strategii jest współpraca państw członkowskich na rzecz wychodzenia z kryzysu, wdrażania reform, które pozwolą na zmaganie się z problemem globalizacji współczesnego świata, starzenia się społeczeństwa oraz racjonalne wykorzystanie zasobów naturalnych.

Realizacja strategii wymaga skupienia się na trzech priorytetach:

- wzrost inteligentny, czyli rozwój opierający się na wiedzy i innowacjach,
- wzrost zrównoważony, czyli transformacja w kierunku gospodarki niskoemisyjnej, efektywnie korzystającej z zasobów i konkurencyjnej,
- wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu, czyli wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną.

Strategia koncentruje się na pięciu dalekosiężnych celach w dziedzinie edukacji, zatrudnienia, innowacyjności, klimatu i energii oraz w zakresie walki z ubóstwem.

4.3.2. KRAJOWE DOKUMENTY STRATEGICZNE

DŁUGOOKRESOWA STRATEGIA ROZWOJU KRAJU – POLSKA 2030. TRZECIA FALA NOWOCZESNOŚCI

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności - jest zgodnie z przepisami ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006 r. (art. 9 ust 1) dokumentem określającym główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju, obejmującym okres co najmniej 15 lat. Dokument został wydany 11 stycznia 2013 i opiera się na opublikowanym w 2009 roku Raporcie 2030. Wyzwania Rozwojowe i jest uzupełniona o kwestie trwającego w Europie kryzysu finansowego i spowolnienia gospodarczego.

Głównym celem dokumentu jest wytyczenie i charakterystyka działań skierowanych ku poprawie jakości życia Polaków i rozwoju Polski na tle Unii Europejskiej. Założeniem strategii jest przezwyciężenie kryzysu finansowego w możliwie najkrótszym czasie oraz uniknięcie sytuacji, w której rozwój gospodarczy kraju byłby wolniejszy niż w poprzedniej dekadzie.

STRATEGIA ROZWOJU KRAJU 2020

Strategia Rozwoju Kraju 2020 jest główną strategią rozwojową kraju obejmującą średni horyzont czasowy. Wskazuje najważniejsze zadania państwa, których realizacja przyczyni się do szybszego i bardziej zrównoważonego rozwoju kraju i poprawy jakości życia ludności poprzez wzmocnienie potencjałów gospodarczych, instytucjonalnych i społecznych. Główne działania będą koncentrować się na trzech strategicznych obszarach: sprawne i efektywne państwo, konkurencyjna gospodarka, spójność społeczna i gospodarcza.

KONCEPCJA PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU 2030

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju ten jest najważniejszym dokumentem strategicznym w kwestii zagospodarowania przestrzennego kraju. Został on stworzony w celu zapewnienia efektywnego wykorzystania przestrzeni kraju. Dokument zawiera cele i kierunki działań służące takiemu planowaniu przestrzennemu, które pozwoli na wzrost społeczno-gospodarczy państwa. Wymienione cele to:

1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.
2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.
4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.
5. Zwiększanie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa,
6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

UMOWA PARTNERSTWA – PROGRAMOWANIE PERSPEKTYWY FINANSOWEJ 2014-2020

Umowa Partnerstwa jest dokumentem określającym strategię interwencji funduszy europejskich w Polsce w latach 2014-2020 trzech polityk unijnych: Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej oraz Wspólnej Polityki Rybołówstwa. Dokument powstał w oparciu o Założenia Umowy Partnerstwa 2014-2020, które zostały poddane konsultacjom społecznym i przyjęte przez rząd 15 stycznia 2013 roku. Sama umowa została zatwierdzona przez Radę Ministrów 8 stycznia 2014.

Umowa Partnerstwa przedstawia m.in.:

- cele i priorytety interwencji w ujęciu tematycznym i terytorialnym wraz z podstawowymi wskaźnikami,
- opis stopnia uzupełniania się działań finansowanych z Polityki Spójności, Wspólnej Polityki Rolnej oraz Wspólnej Polityki Rybołówstwa,
- układ programów operacyjnych,
- zarys systemu finansowania oraz wdrażania.

Cele Umowy Partnerskiej są zgodne z celami Średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020 oraz strategią Europa 2020.

KRAJOWA STRATEGIA ROZWOJU REGIONALNEGO 2010-2020: REGIONY, MIASTA, OBSZARY WIEJSKIE

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie została przyjęta przez Radę Ministrów 13 lipca 2010 roku. Jest to średniookresowy dokument strategiczny, który odnosi się do zasad prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej kraju w ujęciu wojewódzkim. Określa on cele i główne kierunki rozwoju kraju w wymiarze terytorialnym, wprowadza zmiany w zakresie planowania i prowadzenia polityki regionalnej w Polsce oraz nakreśla zadania podejmowane przez poszczególne resorty. Jednostki terytorialne realizujące politykę regionalną są tu postrzegane jako narzędzia służące osiągnięciu celów rozwojowych całego kraju.

4.3.3. REGIONALNE DOKUMENTY STRATEGICZNE

REGIONALNY PROGRAM OPERACYJNY WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO NA LATA 2014-2020

Dokument ten służy wdrażaniu projektów współfinansowanych przez Unię Europejską i jest elementem realizacji polityki spójności Polsce. Aktualną wersją dokumentu jest wersja IV wydana w marcu 2014 roku. Dokument jest zgodny z priorytetami i kierunkami działań wyznaczonymi w strategii Europa 2020. Jego zadaniem jest wsparcie realizacji założeń Unii Europejskiej o inteligentnym i zrównoważonym rozwoju, który ma sprzyjać włączeniu społecznemu. Dokument wykazuje również zgodność z założeniami Umowy Partnerstwa w zagadnieniach związanych ze zwiększeniem konkurencyjności gospodarki oraz poprawą spójności społecznej i terytorialnej.

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO DO ROKU 2020

Cele strategiczne, których realizacja przewidziana jest w Strategii Rozwoju Gminy Kluczewsko na lata 2014-2020 pozostają zgodne z celami Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020. Szczególną uwagę zwrócono tu na rozwój infrastruktury komunikacyjnej. Dążenie to ma zostać osiągnięte poprzez rozbudowę dróg wojewódzkich, powiatowych i lokalnych oraz dostosowanie ich do obowiązujących standardów jakości. Zwrócono również uwagę na potrzebę modernizacji obiektów infrastruktury transportu pasażerskiego, a także konieczność zwiększenia atrakcyjności komunikacji zbiorowej. Ważną kwestią jest również rozwój potencjału turystycznego całego województwa. W osiągnięciu celu ma pomóc udostępnienie niedostatecznie wykorzystywanych do tej pory walorów przyrody oraz rozbudowa bazy turystycznej.

Pośród celów Strategii Rozwoju Województwa znalazły się również postulaty dotyczące aktywizacji rolnictwa i lepszego wykorzystania jego potencjału. Powyższe zamierzenie ma zostać osiągnięte poprzez rozwój specjalizacji produkcji oraz poprawę przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych. Realizacji wyżej wymienionego celu ma służyć również wspieranie młodych rolników posiadających odpowiednie kwalifikacje zawodowe, a także rozwój doradztwa rolniczego rozpowszechniającego rozwiązania innowacyjne wśród rolników.

PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego służy kształtowaniu uporządkowanej przestrzeni województwa. Zawiera on cele i kierunki gospodarowania przestrzenią z uwzględnieniem walorów architektonicznych i krajobrazowych, wymagań ochrony środowiska przyrodniczego, zdrowia, bezpieczeństwa oraz wymagań ludzi niepełnosprawnych, a także walorów ekonomicznych przestrzeni. Przestrzeganie powyższych zaleceń ma skutkować wzrostem atrakcyjności i konkurencyjności regionu, ochroną bogatych zasobów środowiska przyrodniczego i kulturalnego, czy poprawą efektywności gospodarowania.

Obecnie obowiązującym Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego jest opublikowany w kwietniu 2002 roku. Kolejny z jest na etapie konsultacji i zostanie przedstawiony wkrótce.

STRATEGIA POLITYKI SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO NA LATA 2012-2020

Strategia Polityki Społecznej Województwa Świętokrzyskiego jest dokumentem, który wyznacza cele realizacji polityki społecznej zmierzające do poprawy jakości życia mieszkańców. Zwrócono tu szczególną uwagę na minimalizację problemów wykluczenia społecznego poprzez wsparcie osób i rodzin żyjących w ubóstwie oraz rozwój systemów mających przeciwdziałać przemocy w rodzinie. Ważną kwestią jest również działanie na rzecz integracji społecznej i aktywizacji osób niepełnosprawnych. W założeniu cel ten ma zostać osiągnięty poprzez rozwój usług socjalnych dla osób niepełnosprawnych oraz tworzenie warunków sprzyjających zaradności i samodzielności osób niepełnosprawnych. Jednocześnie w rozpatrywanym dokumencie uwypuklono konieczność podjęcia działań profilaktycznych i służących rozwiązywaniu problemów wynikających z uzależnień od środków psychoaktywnych.

PROGRAM OCHRONY ŚRODOWISKA DLA WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Aktualny Program Ochrony Środowiska dla Województwa Świętokrzyskiego obejmuje okres od 2011 do 2015 roku z perspektywą do roku 2019. Dokument podejmuje zagadnienia związane ze strategią działań dla poprawy stanu środowiska naturalnego, monitoring realizacji programu oraz aspekty finansowe wdrażania programu. Nadrzędnym celem programu jest ochrona zasobów naturalnych między innymi poprzez prowadzenie szkoleń i edukację ekologiczną w zakresie ochrony przyrody i różnorodności biologicznej, przeciwdziałaniu nielegalnej eksploatacji kopalni lub zalesianie nieprzydatnych rolnictwu gruntów. Ponadto w rozpatrywanym dokumencie zwrócono uwagę na poprawę jakości środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego. Realizacji powyższego celu ma służyć budowa i modernizacja oczyszczalni ścieków komunalnych czy rozwój odnawialnych źródeł energii.

4.3.4. LOKALNE DOKUMENTY STRATEGICZNE

STRATEGIA ROZWOJU POWIATU WŁOSZCZOWSKIEGO

Powyższy dokument określa cele, priorytety i kierunki działań na szczeblu powiatowym. Stanowi on punkt odniesienia do tworzenia dokumentów niższego szczebla, takich jak choćby Strategia Rozwoju Gminy Kluczewsko. Jego założenia są zgodne z dokumentami wyższego szczebla, w tym ze Strategią Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego. Obecnie trwają prace nad tworzeniem Strategii Rozwoju Powiatu Włoszczowskiego na lata 2014-2020.

PROGRAM OCHRONY ŚRODOWISKA DLA POWIATU WŁOSZCZOWSKIEGO NA LATA 2012-2015 Z PERSPEKTYWĄ DO ROKU 2019

Obecnie obowiązujący Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Włoszczowskiego to aktualizacja na lata 2012-2015 z perspektywą do roku 2019. Celem wydania dokumentu jest analiza aktualnego stanu środowiska naturalnego na terenie powiatu oraz weryfikacja i aktualizacja celów służących zrównoważonemu rozwojowi powiatu ze szczególnym naciskiem na ochronę środowiska. Znajduje się tu również opis zmian stanu środowiska, jakie mogą nastąpić w przypadku braku realizacji zaleceń zawartych w Programie. Dążenie do założonego celu ma zostać osiągnięte między innymi poprzez budowę oczyszczalni ścieków, zbiorników retencyjnych, wodociągów i kanalizacji oraz realizacji

innych inwestycji proekologicznych. Dokument jest on zgodny z Programem Ochrony Środowiska dla Województwa Świętokrzyskiego.

LOKALNA STRATEGIA ROZWOJU NA LATA 2009-2015 DLA LOKALNEJ GRUPY DZIAŁANIA – REGION WŁOSZCZOWSKI

Dokument ma na celu wyznaczenie priorytetów operacyjnych Lokalnej Grupy Działania Regionu Włoszczowskiego, w skład którego wchodzi Kluczewsko, Moskorzew, Radków, Secemin oraz Włoszczowa. Został on opracowany w oparciu o konsultacje społeczne, dlatego jest ona odpowiedzią na potrzeby istniejące w rzeczywistości. Jednym z celów, które wyłoniono w ten sposób jest wypromowanie oferty turystyczno-rekreacyjnej obszaru „Lokalnej Grupy Działania – Region Włoszczowski” poprzez system turystycznego oznakowania obszaru i produktów turystycznych LGD oraz powstanie nowej i wsparcie istniejącej publicznej infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej. W dokumencie zwrócono również szczególną uwagę na rozwinięcie i wypromowanie folkloru regionu „LGD – Region Włoszczowski” przy wsparciu lokalnych twórców kultury organizacji pozaszkolnych form aktywności kulturalnej dla mieszkańców obszaru LGD.

SPIS ILUSTRACJI

Rysunek 1. Rzeka Pilica przepływająca przez gminę Kluczewsko	6
Rysunek 2. Wozownia w Kluczewsku	8
Rysunek 3. Wyniki ankiety: chęć emigracji z gminy Kluczewsko i zamieszkania gdzie indziej (2014).....	9
Rysunek 4. Struktura wiekowa ludności gminy Kluczewsko (2011)	10
Rysunek 5. Poziom wykształcenia mieszkańców powiatu włoszczowskiego w poszczególnych grupach wiekowych (2011)	11
Rysunek 6. Wyniki ankiety: dostępność miejsc pracy (2014).....	11
Rysunek 7. Struktura rynku pracy według liczby zatrudnionych (2012)	12
Rysunek 8. Główne źródła utrzymania Polaków (2011).....	13
Rysunek 9. Wyniki ankiety: ocena własnej sytuacji materialnej mieszkańców (2014)	14
Rysunek 10. Wyniki ankiety: współpraca samorządu z organizacjami społecznymi i pozarządowymi	16
Rysunek 11. Wyniki ankiety: zainteresowanie mieszkańców sprawami gminy (2014).....	16
Rysunek 12. Wyniki ankiety: zainteresowanie mieszkańców sprawami gminy (2014).....	17
Rysunek 13. Struktura podmiotów gospodarczych według sekcji PKD (2012)	18
Rysunek 14. Wyniki ankiety: wsparcie przedsiębiorczości (2014)	19
Rysunek 15. Główne bariery przedsiębiorczości w gminie Kluczewsko	20
Rysunek 16. Wyniki ankiety: infrastruktura transportowa (2014).....	23
Rysunek 17. Zespół Przedszkolno-Szkolny w Kluczewsku	26
Rysunek 18. Wyniki ankiety: oferta edukacyjna (2014)	27
Rysunek 19. Stadion sportowy w Kluczewsku	28
Rysunek 20. Wyniki ankiety: infrastruktura sportowa (2014).....	29
Rysunek 21. Wyniki ankiety: kultura i rekreacja (2014)	30
Rysunek 22. Wyniki ankiety: zaangażowanie mieszkańców w kulturalne życie gminy (2014)	30
Rysunek 23. Wyniki ankiety: ochrona zdrowia (2014)	31
Rysunek 24. Wyniki ankiety: pomoc społeczna (2014)	33
Rysunek 25. Ocena pracy urzędników w gminie Kluczewsko (2014)	34
Rysunek 26. Ocena nastawienia pracowników urzędu gminy Kluczewsko do mieszkańców (2014)....	34
Rysunek 27. Dochody i wydatki gminy Kluczewsko w latach 2008-2013 (mln zł).....	35
Rysunek 28. Struktura wydatków budżetu gminy Kluczewsko według działów (2013).....	36
Rysunek 29. Wyniki ankiety: dziedziny, które zdaniem mieszkańców powinny być traktowane priorytetowo przy planowaniu budżetu gminy (2014)	37
Rysunek 30. Wyniki ankiety: najlepsze sposoby komunikacji z mieszkańcami (2014).....	38
Rysunek 31. Cele strategiczne gminy Kluczewsko.....	42

BIBLIOGRAFIA

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz. U. 1990 nr 16 poz. 95, z późn. zm.
- Główny Urząd Statystyczny, Bank Danych Lokalnych
- Główny Urząd Statystyczny, Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego 2011
- Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Kluczewsku, „Ocena zasobów pomocy społecznej na rok 2012 dla gminy Kluczewsko”
- Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Kluczewsku, Sprawozdania roczne z udzielonych świadczeń pomocy społecznej (MPiPS-03) za lata 2008 i 2013
- Lokalna Grupa Działania Region Włoszczowski, „Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009-2015 dla Lokalnej Grupy Działania Region Włoszczowski”, Włoszczowa 2008
- „Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Włoszczowskiego”, Włoszczowa 2004
- www.miedzynidaapilica.pl
- www.natura2000.tbop.org.pl
- United Nations Sustainable Development, „Agenda 21”, Rio de Janeiro 1992
- „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”, Bruksela 2010
- Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, „Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”, Warszawa 2013
- „Strategia Rozwoju Kraju 2020”, Warszawa 2012
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, „Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”, Warszawa 2012
- Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, „Umowa Partnerstwa”, Warszawa 2014
- Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, „Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020:Regiony, Miasta, Obszary wiejskie”, Warszawa 2010
- Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, „Regionalny Program Operacyjny Województwa Świętokrzyskiego na lata 2014-2020”, Kielce 2014
- „Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do roku 2020”, Kielce 2006
- Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego, „Strategia Polityki Społecznej Województwa Świętokrzyskiego na lata 2012-2020”
- Zarząd Województwa Świętokrzyskiego, „Program Ochrony Środowiska dla Województwa Świętokrzyskiego”, Kielce 2011
- Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią, „Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Włoszczowskiego na lata 2012-2015 z perspektywą do roku 2019” , Włoszczowa 2011
- „Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009-2015 dla Lokalnej Grupy Działania – Region Włoszczowski”, Włoszczowa 2008